

Betydelser av etnicitet i vardagen på särskilda ungdomshem

Malin Åkerström med Jesper Hambert

FORSKNINGSRAPPORT

Institutionsvård i fokus ges ut av Statens institutionsstyrelse, SiS. Serien omfattar såväl sammanfattningar, statistik, redovisningar och utvärderingar som forskningspublikationer.

SiS forskningsprojekt finansieras genom årlig utlysning av forskningsmedel. Beslut om finansiering av externa forskningsprojekt tas av SiS generaldirektör efter bedömning av SiS vetenskapliga råd och sakkunnig granskning (peer-review). Publicering sker efter beredning i publikationsseriens redaktionsråd och vetenskaplig granskning av SiS forskningsledare med stöd av externa sakkunniga.

Redaktionsrådet för Institutionsvård i fokus består av företrädare för SiS forsknings- och utvecklingsenhet, vård- och behandlingsenhet samt kommunikationsavdelning. Ordförande är utvecklingsdirektör Eva Franzén.

Ansvarig utgivare för Institutionsvård i fokus är generaldirektör Kent Ehliasson.

SiS vetenskapliga råd

Ordförande:

Kent Ehliasson, generaldirektör SiS

Rikard Amylon, institutionschef, SiS LVM-hem Lunden
Henrik Andershed, professor, Örebro universitet
Per Blomkvist, institutionschef, SiS ungdomshem Bärby
Johan Franck, professor, Karolinska institutet
Mats Hilde, docent, Lunds universitet
Niklas Långström, professor, Uppsala universitet
Kerstin Lidman, socialchef, Sollentuna kommun
Paula Liljeberg, f.d. divisionschef, BUP Stockholm
Titti Mattsson, professor, Lunds universitet
Tove Pettersson, professor, Stockholms universitet
Mats Ramstedt, forskningsansvarig, CAN
Kerstin Stenius, docent, Helsingfors universitet

ISBN 978-91-87053-41-2

Betydelser av etnicitet i vardagen på särskilda ungdomshem
Nummer 5 år 2016 i rapportserien Institutionsvård i fokus.

Publikationerna finns att beställa eller ladda ner från SiS webbplats.
www.stat-inst.se

Publikationsseriens adress:
Statens institutionsstyrelse, SiS
Box 30224
104 25 Stockholm

Engelsk titel:

Institutional Care in Focus

Betydelser av etnicitet i vardagen på särskilda ungdomshem

Malin Åkerström med Jesper Hambert

Innehållsförteckning

Förord (SiS)	3
Sammanfattning	5
English summary	7
Inledning	8
Syfte och frågeställningar.....	9
Etnicitet som forskningsområde	11
Etnografiska studier av etnicitet bland ungdomar	14
Tidigare studier med fokus på etnicitet på särskilda ungdomshem	15
Metod och material	17
Metod och material – det praktiska arbetet.....	17
Om ämnesvalet och dess speciella svårigheter	19
Tillträde och forskarrollen.....	22
Analys och skrivarbete.....	24
Det vardagliga aktualiserandet av etnicitet	26
Dillkött och cayennepeppar.....	27
Förorten och hålan.....	31
Etnicitet som verktyg för ungdomar och personal i vardagen	34
Språket.....	34
Magnus Carlsson eller hiphop.....	36
Skämtsamma smädelser	39
Tillhygge och kritik.....	41
Etnicitet som personalens sätt att förklara och förstå	43
”Kulturkrocken”.....	43
Språket.....	44
Uppförande och andra etniska markörer	47
Ungdomarnas ambivalens	50
Etnicitet som ungdomarnas strategiska verktyg.....	53
Personalens invändningar mot etnicitet som förklarande redovisning	56
Sammanfattande diskussion	58
Avslutningsvis, att beakta och diskutera	63
Referenser	65

FÖRORD

Tillvaron på ett särskilt ungdomshem är i många avseenden väsentligt annorlunda jämfört med det som i allmänhet präglar ungdomars vardagsliv. Det gäller i första hand begränsningar i rörelsefriheten och kontakten med vänner och familj. Samtidigt är institutionsvardagen till stor del en spegling av förhållanden som råder i samhället i stort. Ungdomarnas – och personalens – ålder, kön, ursprung, klass och utbildningsnivå kan få extra stort utrymme och betydelse i en miljö präglad av påtvingad närhet mellan ungdomar liksom mellan ungdomar och personal. Detta gäller även klienterna och personalen inom SiS missbruksvård.

Frågor som är kopplade till ungdomarnas, de vuxna missbrukarnas eller personalens bakgrund har belysts i ett antal SiS-finansierade forskningsprojekt och myndighetsinterna projekt genom åren¹. SiS-vårdade flickor har exempelvis varit föremål för flera studier², liksom utlandsadopterade unga och personer med romsk bakgrund³. Under åren 2007–2008 gjordes särskilda satsningar på forskningsprojekt kring genus och etnicitet i den dagliga verksamheten⁴. Sabine Gruber (Linköpings universitet) beviljades medel för ett projekt om etnicitet och kön med fokus på pojkar på särskilda ungdomshem⁵ och Malin Åkerström (Lunds universitet) beviljades medel för ett doktorandprojekt om betydelsen av såväl ungdomars som personalens etnicitet på särskilda ungdomshem. Det är detta projekt som nu avrapporteras här.

Av olika skäl kunde inte projektet genomföras som planerat. Samtidigt fanns det en stor mängd data som hade insamlats – i två omgångar – och som det fanns anledning att bearbeta och presentera i rapportform. Tillsammans med flera andra studier som beskriver olika aspekter av vardagslivet på ett särskilt ungdomshem, bidrar rapporten till att bygga upp ett "förråd" av beskrivningar av ungdomsvårdens och institutionsvårdens svårigheter – och möjligheter. Här finns många uppslag till diskussioner och reflexion i personalgruppen och mellan personal och ungdomar. Begreppet etnicitet är i sig in-

1 Se Forskningsprojektkatalogen 2016, Institutionsvård i fokus, nr 3, för en förteckning över SiS-finansierade forskningsprojekt. Se www.stat-inst.se för övriga myndighetsinterna rapporter.

2 1998: *Svåra uppväxtförhållanden bland flickor – bakgrund, konsekvenser och åtgärder. Utvärdering av behandlingen av pojkar på särskilda ungdomshem.* 2006: *En utvärdering av ADAD rörande flickors psykiska och somatiska hälsa.* 2007: *Kön och behandlingsarbete.*

3 1997: *En studie av utlandsadopterades syn på sina uppväxtvillkor och sin livssituation.* 1999: *Transnationellt adopterade ungdomar på §12-hem.* 2003: *"Missbruk, behandling, prevention – en studie av intrakulturell strategi, exemplet zigenare.*

4 Genusfrågan belystes också i interna projekt, se till exempel Tove Petterssons rapport *Att arbeta på enkö-nade eller blandade avdelningar* (SiS följer upp och utvecklar, nr 1, 2009).

5 Avrapporterades i *Institutionsvård i fokus*, nr 7, 2013.

tressant att reflektera över; hur förhåller vi oss till ett begrepp som är starkt kopplat till en gruppidentitet (självvald eller tillskriven) när vi samtidigt ska se till individen och hennes behov? Hur ska vi närma oss frågor som kön, etnicitet, sexualitet, religion, ursprung i allmänhet, i vardagen på ungdomshemmen och i det strukturerade behandlingsarbetet? Bör vi försöka att arbeta bort det filter som ursprung kan vara, så långt som möjligt, eller riskerar vi därmed att tappa bort individen? Hur kan vi lyfta frågor om etnicitet och liknande utan att samtidigt befästa föreställningar om hur människor med visst ursprung "är"? Dilemmat påminner om det som kallats feminismens paradox; när kvinnor agerar som grupp för att tillvara sina intressen riskerar de samtidigt att befästa könsroller⁶.

Vår förhoppning är att rapporten kan inspirera till sådana samtal och funderingar på arbetsplatsträffar, personaldagar och behandlingskonferenser; i fokusgrupper, brukarforum och övningar i en gruppbehandling; på samhällskunskapslektionen i skolan eller liknande. I slutet av rapporten anger författarna några punkter och frågor att utgå från i sådana sammanhang. Det torde även vara intressant att jämföra beskrivningar av vardagliga episoder och slutsatser mellan de olika studierna av detta slag som gjorts inom SiS ungdomsvård och exempelvis fundera på om vi förhåller oss olika till individers "kollektiva" egenskaper.

Stockholm i december 2016

Statens institutionsstyrelse
Avdelningen för utveckling av vård och behandling

⁶ Se Maud Eduards: "Kvinnor på gränsen", Dagens Nyheter, 26 januari 2000, tillgänglig på <http://www.dn.se/arkiv/kultur/kulturessa-kvinnor-pa-gransen/>

SAMMANFATTNING

På de särskilda ungdomshemmen, som är sammanhanget där denna undersökning utförts, samlas ungdomar med varierande bakgrund: de kan komma från Sverige, de kan vara romer eller kurder, komma från Bosnien, Afghanistan, Finland och många andra länder. Institutionerna utgör en begränsad plats, en så kallad total institution (Goffman, 2005/1961) där ungdomarna tillbringar all sin tid: de äter, sover, tillbringar sin fritid och går i skola tillsammans. Det är en sådan tät och kontinuerlig vardaglig gemenskap som rimligtvis har vissa sociala konsekvenser. Vi har undersökt om, och i så fall hur, etnicitet aktualiseras i det vardagliga sammanhanget på institutionernas avdelningar.

Undersökningen har utförts med hjälp av fältobservationer, fältintervjuer och så kallade stolsintervjuer av samtalskaraktär, med såväl olika personalkategorier som ungdomar. Ungdomshemmets vardagliga gemenskap har stått i fokus.

Från fältobservationer visar det sig att vissa ämnen särskilt kopplas till frågor om etnicitet: språk, musik, mat och bostadsort. Kommentarer och ordväxlingar som etnifierade dessa vardagliga ting var ofta lekfulla och oproblematiska och kunde ge upphov till tillfälliga gemenskaper som brygger över kategorierna anställd personal och omhändertagna ungdomar genom att etnicitet accentuerades. Samtidigt visade det att gemenskaper kunde överbrygga tidigare mer etniskt enhetliga relationer. På ungdomshemmen tvingas man möta människor från olika bakgrunder. Efter att mest ha umgåtts med svenskar och varit medlem i främlingsfientliga grupperingar måste ungdomarna interagera med andra ungdomar och personal vars bakgrund inte är svensk; från att till exempel mest ha umgåtts med sin albanska vän- och familjekrets möter man nu många etniska svenskar.

Etnicitet används också på olika sätt av såväl ungdomar som personal i ungdomshemmets vardag: den kan vara en resurs för att skapa gemenskap men också användas som ett tillhygge för att skämta, tillrättavisa eller verbalt angripa någon. Ibland används etnicitet som förklaring till något fenomen eller någons handlingar; det kan handla om sakliga kommentarer kring exempelvis musiksmak men det kan också handla om anklagelser om diskriminering. Vardagens resurser tas i bruk, som någons sätt att prata, så kallade sociolekter (som Rinkebysvenska), musiksmak och tv-program.

Personalen använder inte sällan etnicitet som förklaring både för ungdomarnas problem och beteende som för sina egna svårigheter i arbetet. Sådana redovisande förklaringar presenteras framför allt under intervjusituationer. Inte sällan präglas dessa av mer bekymrade tongångar än fältanteckningarnas material. Samtidigt hävdar persona-

len ofta inledningsvis att etnicitet inte spelar någon roll: "här behandlar vi alla lika" är ett vanligt uttalande. Ändå reflekterar de som arbetar på ungdomshemmen kring etnicitet, vilket inte minst synliggörs genom den beskrivna upplevelsen av en kulturkrock. Ibland tenderar dessa förklaringar att bli fatalistiska: i relation till föräldrarna förklarar personalen att de "inget kan göra – det är ju deras kultur". Samtidigt finns det representanter som ställer sig tveksamma och till och med kritiska till sådana tolkningar av kulturer eller etniciteters betydelse.

ENGLISH SUMMARY

Special youth homes, which are the setting for this study, house young people from many different backgrounds. It's not uncommon to find a mix of ethnicities and nationalities such as Swedes, Kurds, Roma, Bosnians, Afghans, and Finns, together with others. These youth care institutions are termed "total institutions". In other words, people eat, sleep, and spend their leisure and school time together. Such dense and continuous community living imposes certain social consequences. We have investigated whether, and if so, how, ethnicity is brought to the fore in everyday life in these institutions. Our study was conducted using field observations, field interviews, and qualitative interviews including both adolescents and staff.

Field observations revealed that some subjects were frequently associated with ethnicity. These tended to be language, music, food, and residence. At mealtime, food and taste preferences were often discussed in terms of cultural differences and backgrounds. This provided an avenue with which to compare and contrast one's own background to "others". Ordinarily, these comparisons involve the contrast between Swedes and non-Swedes. However, taste preferences could give rise to ethnified social bonds that bridged staff and adolescents; "we Kurds like this coffee". In youth homes, people of different backgrounds are forced to mix. Narratives of how young people came to appreciate this opportunity were revealed. For example, the ethnic Swede, previously involved with a xenophobic group, who now interacted with non-Swedish adolescents and staff. Likewise another youth, whose circle of friends was almost exclusively Albanian, now interacted with a much broader mix of nationalities and ethnicities, including many ethnic Swedes.

Both young people and staff use ethnicity in various ways. On the one hand it can create social bonds, but it may also lead to playful joking, or, more destructively, to verbal assault. Occasionally ethnicity was used to explain some phenomenon or behavior. This could involve substantive comments on, for example, musical taste, but could also, in other scenarios, lead to allegations of discrimination.

Ethnicity was often used by staff to explain problems encountered with adolescents, and to explain their own difficulties at work. Such accounts are presented primarily in the form of interviews. While initially downplaying the role of ethnicity: "Here we treat everyone the same", staff tended to consider and reflect upon ethnicity during interviews, not least through the description of a presumptive "culture clash", claimed to be experienced by parents and youngsters.

INLEDNING

På de särskilda ungdomshemmen samlas ungdomar med varierande bakgrund: de kommer från Sverige, de är kurder eller romer, de kommer från Bosnien, Afghanistan, Finland och många andra länder¹. Institutionerna utgör en begränsad plats där ungdomarna tvingas till kontakter med varandra och personal. De är så kallade totala institutioner (Goffman, 2005/1961) där ungdomarna tillbringar all sin tid: de äter, sover, tillbringar sin fritid och går i skola tillsammans. En sådan tät och kontinuerlig vardaglig gemenskap har rimligtvis vissa sociala konsekvenser. Vi frågade oss om etnicitet aktualiseras, om och hur den betonas eller tvärtom blir relativt oväsentlig i ett sådant sammanhang.

Föreställningar om etnicitet är viktiga för att förstå samspel i vardagen. Frågan om "invandrarskap" och etnicitet hör samman, vilket diskuteras mer utförligt längre fram i denna rapport. I skolvärlden, i medier och många delar av arbetslivet finns en separation mellan svenskar och invandrare, mellan *vi* och *dem*. "Invandrare" syftar då sällan på ordets formella betydelse: någon som fötts i ett annat land. I stället handlar dess folkliga betydelse mer vagt om någons ursprung – det egna, föräldrarnas eller till och med far- eller morföräldrarnas. Det tycks också handla om en viktig identitet. Som Molina påpekar i en artikel om ungdomar i förorten, ställs ofta frågor som: "Var kommer du ifrån?" till – och mellan – ungdomar som är födda i Sverige (Molina, 2006:183).

Vardagen på institutioner kan avspejla eller modifiera föreställningar som ungdomar bär med sig från det liv de levit utanför institutionerna. Några forskare som undersökt en typ av total institution: fängelset, har hävdat att de intagnas kultur byggs upp inom fängelset. Institutioner av detta slag har, menar de, en socialiserande och omfattande inverkan på de intagna. De intagnas gemensamma kultur har dels sitt ursprung i den gemensamma erfarenheten inom fängelselivet, dels alstras den av ett motstånd gentemot kriminalvården. Några forskare har i kontrast till denna *indigenous model* betonat vikten av de erfarenheter och relationer som de intagna bär med sig från livet utanför fängelset: *the importation model*. I denna är grupperingar som bygger på lojaliteter utanför anstalten väsentliga. Dessa kan i sin tur bygga på relationer uppbyggda via gäng från specifikt etniskt sammansatta bostadsområden, vilket enligt amerikanska forskare avspeglar sig i subkulturer inom fängelser som i hög grad är etniskt strukturerade (Jacobs, 1977).

Sådana diskussioner har lett till förnyade studier där forskare exempelvis undersöker situationen i engelska fängelser (Phillips, 2007). Man tänkte sig att etniska, religiösa, kulturella och nationella bakgrunder kunde uttrycka sig i konflikter mellan olika kategorier men undersökningarna har givit ett ganska blandat resultat. Ett fynd är emeller-

¹ Enligt de inskrivningsintervjuer som görs med ungdomar inom SiS har 45 procent av ungdomarna föräldrar som är födda i Sverige, medan 19 procent har en förälder född i Sverige och en som är född i ett annat land, samt 36 procent har föräldrar som bägge är utrikesfödda (Statens institutionsstyrelse, 2015).

tid att en större andel intagna uppger att relationen mellan etniska kategorier är "okej", "bra" eller "mycket bra", än den genomsnittliga populationen i samhället (87 procent mot 59 procent). Studierna ger ingen förklaring till skillnaden, men det tycks alltså som om den totala institutionen inte nödvändigtvis framkallar motsättningar. Kanske kan det till och med vara tvärtom? I vårt material framkommer exempel på att ungdomar beskriver hur deras relationer förändrats från att vara mer "etniskt strukturerade" till att bli "etniskt diversifierade" då de innefattar de olika kategorier som faktiskt bor och arbetar på ungdomshem.

De särskilda ungdomshemmen som vi undersökt är lika fängelser i det att bägge är totala institutioner men i övrigt finns stora skillnader som kan tänkas stimulera respektive dämpa "etnifieringsprocesser". Ungdomshemmen härbärgerar för det första enbart ungdomar, dessutom ungdomar varav många men inte alla begått brott. Ungdomar är en kategori som kan tänkas vara mer sökande än vuxna i förhållande till sin identitet men kanske också mer öppna och vana vid ett mångetniskt samhälle. De särskilda ungdomshemmen är därutöver institutioner som ska "lägga sig i" eller behandla hela personen. Vidare är vistelsetiden på ungdomshemmen i allmänhet obestämd, medan fängelsestraffet är tidsbestämt. Framför allt är ungdomshemmen mindre institutioner än fängelser och dessutom institutioner som har vissa hemlika drag (Wästerfors, 2013). Kanske blir etnicitet än mindre väsentligt som bas för grupperingar i den totala institution som ungdomshemmen trots allt utgör?

I den här rapporten låter vi denna verklighet bilda bakgrund till en mer preciserad undersökning om vilken mening och betydelse etnicitet ges i vardagen vid de särskilda ungdomshemmen inom SiS. Vi undersöker hur etnicitet aktualiseras, vad som utgör ett stoff för diskussioner om etnicitet samt hur etnicitet används för att förklara allt från smakpreferenser till beteenden och behandling. Studien uppmärksammar i synnerhet mellanmänskliga tolkningar av etnicitetens betydelse i vardagen på särskilda ungdomshem. För Statens institutionsstyrelses ungdomshem är dessa frågor av vikt då behandlingen och vården till stor del bedrivs i det vardagliga arbetet på avdelningen².

Syfte och frågeställningar

Det ovan beskrivna bildar en bakgrund till undersökningen som avser att urskilja vilka betydelser ungdomars etniska identitet ges av såväl ungdomar som personal på särskilda ungdomshem. Vi har framför allt följt vardagen på avdelningarna även om vi vid något tillfälle också observerade skolaktiviteter. Behandlingsterapiverksamheter som arrangeras via särskilda program eller kurser ingår emellertid inte i vårt material. Vi har inte heller följt med på fritidsaktiviteter som arrangeras utanför institutionerna.

Undersökningen bygger på material från fältobservationer och kvalitativa intervjuer. En utgångspunkt för studien är att etnicitet är mer eller mindre närvarande i olika si-

2 Möjligen finns här något av en målkonflikt: vården och behandlingen ska å ena sidan vara individuellt anpassad, å andra sidan lika för alla: jämlik och fri från diskriminering. <http://www.stat-inst.se/> hämtad 2016-02-22, 11:33.

tuationer. Etnicitet förstås som relationellt: något som skapas, formeras och markeras i samspel med andra (Hylland Eriksen, 1993/2000). Med den blicken är det rimligt att anta att etnicitet har varierande innebörder i olika situationer. Vi har därför frågat oss:

1) I vilka situationer aktualiseras och tillskrivs etnicitet betydelse? Hur uttrycks det i den dagliga verksamheten på institutionerna? Denna frågeställning diskuteras särskilt i kapitel 4 men följer med även i de övriga kapitlen.

2) På vilket sätt används och tolkas etnicitet eller "kulturell särart"? När ungdomar och personal aktualiserar etnicitet kan det handla om så vitt skilda saker som språkkunskaper och musiksmak. Det utgör stoff för att retas, kritisera varandra eller förklara sitt eget och andras beteende eller smaker. Detta behandlas i kapitel 5. De sista kapitlen, 6 och 7, tar fasta på personalens sätt att använda etnicitetstillskrivningar och förklaringar.

Etnicitet som forskningsområde

Forskningen kring etnicitet är omfattande och inrymmer en rad olika inriktningar. I en översikt över begrepp som har släktskap med etnicitet påpekar den amerikanske sociologen Bebler (2008) att forskare ofta tidigare blandat ord som ras, nation och stam i sina texter men att "eticitet" blivit allt vanligare. Sannolikt uppfattas det som mildare och inte så solkat av negativa konnotationer. Detta är en tendens som också nått Sverige; "Sedan 1960-talet har vi inom samhällsvetenskaperna allt oftare stött på begreppet etnicitet och etnisk grupp. Det kom att ersätta vissa andra begrepp som var problematiska på olika sätt. Inom kulturanthropologin ersatte det begreppet stam, inom europeisk sociologi ersatte det begreppet "ras" och inom migrationsforskningen kom det att förknippas med invandrare." (Westin, odaterat föredrag³.)

Vissa forskare har försökt ringa in och precisera betydelsen av "eticitet". Det har emellertid inte varit helt lätt; dessa ansträngningar visar på begreppets mångtydighet. En klassiker inom sociologin, Max Weber, definierar i *Ekonomi och samhälle* etnicitet som gemensam kultur, gemensamma sedvänjor och traditioner, gemensamma fenotypiska drag och föreställningen om ett gemensamt ursprung. Senare sociologer som Le Page och Tabouret-Keller (1982) listade plats, släktskapsrelationer, fysiska likheter, gemensamma mål och gemensamma antaganden som möjliga kriterier, medan Farley (1988) angav nationalitet, språk och religion som väsentliga komponenter⁴.

Ett annat mer samtida sätt att undersöka etniciteters betydelse är att undersöka hur etnicitet används av medlemmar i en viss kultur. Den internationellt erkände antropologen Fredrik Barth kritiserade sina kollegor för att ha varit alltför upptagna av innehållet i etnicitet och vänder sig i den numera klassiska boken *Ethnic Groups and Boundaries* (1969) mot idén om att etniska gruppers fortlevnad över generationer handlar om en gemensam kultur och gemensamma institutioner som är självgenererande. I stället är det förekomsten av sociala gränser mellan olika etniciteter som reproducerar det gemensamma: språket och kulturen. Det kan omöjligt finnas konkreta, särskiljande drag, anser Barth, i stället fångas vissa kulturella kännetecken upp och används av människor i olika situationer. För Hylland Eriksen (1993/2000) är etnicitet det kulturellt särpräglade som (i viss likhet med Barth) blir till först i relation med andra och framträder som skarpast när kulturer, kategorier eller grupper uppfattas som mest hotade. Både Hylland Eriksen och Barth intresserade sig för hur etnicitet skapas på en övergripande samhällsnivå eller i relationerna mellan kategorier.

3 www.sls.fi/media/pdf/Charles_Westin.doc

4 Som en pendang till responser på försök att objektivt studera "raser"/eticiteter har biologer visat att skillnader är större inom än mellan "raser"/eticiteter och att det därför inte är rimligt att tala om flera underarter av människor vad gäller genetiskt betingat utseende etc. De geografiska ansamlingar som finns vad gäller hår-, hud- och ögonfärg räcker inte för att vetenskapligt försvara rasindelning, se till exempel <http://www.dn.se/debatt/halften-av-sds-sympatisorer-manniskor-kan-indelas-i-raser/>.

Forskare kan emellertid också undersöka hur etnicitet blir till i tal, hur etnicitet framträder när människor samtalar. Antropologen Michael Moerman (1975) noterade att den thailändska etniska kategorin Lue visserligen kunde studeras med avseende på sedvänjor, kläder, sånger och så vidare, men att dessa inte förekom enbart hos Lue utan även i andra folkgrupper. Luefolket själva och andra etniska kategorier hänvisade dessutom inte i sina vardagliga göromål och samtal till etniska kategorier och Moerman började därför undersöka när Lue *aktualiserades*. När lyftes etnicitet i samtal och annan interaktion? Inspirerad av detta perspektiv kan man därför undersöka när etnicitet nämns. I vilka situationer framträder eller aktualiseras etnicitet?

I dag är det gängse att forskare betonar att etnicitet bör betraktas som en kontinuerlig social konstruktion. "Begreppets betydelse eller meningsinnehåll skiljer sig från land till land, mellan olika tidsepoker, och mellan olika begreppsanvändare" (Peterson och Ålund, 2007:22). Det innebär att etnicitet är något som byggs upp, omstöps och förändras i det dagliga livet – inte något som är förutbestämt och självklart. Samtidigt är detta perspektiv så etablerat i dag att vi inte bör nöja oss med att konstatera att det rör sig om konstruerade fenomen utan också studera hur etnicitet konstrueras eller byggs upp. Enligt Brubaker (2004) handlar inte etnicitet om "things in the world" utan om "ways of seeing the world" och om "politics of categories, both from above and from below" (Brubaker, 2004:13). Vi kan därför urskilja hur samhället "from above" institutionaliserar, ordnar och strukturerar enligt olika kategorischeman där etnicitet görs relevant. I studier "from below" (alltså i jordnära sammanhang) kan vi koncentrera oss på att analysera hur människor använder kategoriseringar som meningsskapare och som retoriska resurser samt hur kategorierna är förbundna med emotionella och värderande element. Via ett sådant dubbelt perspektiv kan vi också undersöka hur etnicitet ibland kan användas för att förflyttas från en kategori till en grupp känsla, som engagerar och involverar människor.

Detta rörliga och flexibla sätt att betrakta etnicitet innebär också att vi kan identifiera begreppets användbarhet. Det kan finnas förluster, men också vinster att hämta från en viss etnisk identitetstillskrivning (Brubaker, 2004:32). Man tar till bruk bestämda uppfattningar om vilken identitet och vilken kultur som hör till de väsentliga byggstenarna för att värna en specifik etnicitets egenart eller socialpolitiska rättigheter, skriver den amerikanska sociologen Joane Nagel (1994) i artikeln *Constructing Ethnicity: Creating and Recreating Ethnic Identity and Culture*. Etnicitet skapas och omskapas enligt Nagel då representanter för olika kollektiv ger uttryck för idéer om en viss typ av etnisk konstellation och vilka aspekter som bör höra samman med denna.

Det här valda teoretiska perspektivet har således som utgångspunkt att etnicitet bör förstås som något som skapas och omskapas i mellanmännsliga relationer och interaktioner. Samtidigt tar då människor i bruk de resurser som vilar på allmänt tankegods av vad som innefattas i etnicitet. Etnicitet är något som görs av människor, samtidigt vilar denna uppfattning på såväl tillskrivna uppfattningar som självidentifikation. Därtill är etnicitet situationsbetingad; i vissa stunder kan etnicitet spela roll, medan dess betydelse är nedtonad i andra. I en bok om etnifierad polispraktik, där etnicitet visat sig vara central i polisens vardagsarbete, reflekterar Görtz (2015) över etnicitetsbegreppet på följande sätt:

Den socialkonstruktionistiska ansatsen är i färd med att (alldeles korrekt och behövt) bryta med alltför statiska och essentialiserande uppfattningar om etnicitet. Detta medför emellertid att etnicitetens materiella sida inte riktigt ges utrymme. – Etniciteten är någonting som finns i förhållandet mellan flera olika attribut. Inget av de enskilda attributen – varken ras, utseende, språk/brytning, kulturella uttryck, yttre stil – matvanor, värderingar, verklighetsbild, familjesituation, kontaktnätverk, osv. – utgör i sig självt etniciteten. – Välfärden och rättvisan bör på många områden vara blinda för alla färger och smaker – om detta råder stor enighet. Men i den sociala verklighet som jag studerar finns verkligen etniciteten. Detta förnekas inte av någon men betonas av få sociologiska betraktare. På stadens gator går verkligen människor runt som är "svenskar", "araber", "juggar", "polacker" eller "östafrikaner", även om inga av dessa identiteter är enkla att definiera. Det finns en materiell, faktisk verklighet knuten till sådana etniska tillhörigheter. Människor talar verkligen olika språk; de har verkligen olika utseenden och kroppsliga egenskaper, olika geografiska ursprung, olika kulturella uttrycksformer, högtider, värderingar, trosuppfattningar och beteenden – ända ner på detaljnivå. (Görtz, 2015:85)

Görtz sätt att se på etnicitet liknar Jenkins (1997) som i boken *Rethinking Ethnicity* betonar att etnicitet handlar om a) kulturell differentiering, b) om kultur i betydelsen delad social mening, som är en följd av social interaktion, c) att etnicitet produceras och reproduceras i specifika situationer samt att d) etnicitet både är kollektiv (social interaktion) och individuell (genom självidentifikation). Etnicitet betraktas alltså som konstruerad via sociala handlingar men också såsom inte är helt förhandlingsbar.

Detta är en analys av etnicitet som vi delar med det viktiga tillägget att det som inte är förhandlingsbart är resultatet av historiska konstruktioner, som byggts upp under en lång tid: namn, bilder och föreställning av vad som konstituerar olika etniciteter.

Det samtida multietniska samhället kan uppvisa hur flexibelt människor använder sig av etnicitet. I vissa situationer betonar man kanske sin romska, i andra sin svenska identitet. Det icke flexibla kan illustreras av situationer när andra tillskriver någon en identitet som de inte kan avsvära sig.

Ett fint exempel utgörs av Wiltgrens (2014) undersökning där hon visar hur ungdomar med invandrarbakgrund både särskiljer och integrerar "svennar" och en mängd andra etniciteter. Ungdomarna uttrycker detta expressivt inte bara genom sitt tal utan också genom hur man talar och via olika materiella symboler, exempelvis så kallade pins som visar såväl en irakisk som svensk flagga (s. 192). Ungdomarna växlar friskt mellan att tillskriva sig själva och andra olika identiteter. "Svenne" kan man till exempel själv vara även om man har invandrarbakgrund och ibland benämner sig irakier. Definitions- och identitetsprocessen handlar, enligt Wiltgren, inte bara om härkomst eller om symboliska signaler som utseende utan också om uppförande och beteende. När författaren kommenterar detta via en av eleverna skriver hon: "Själv ser Esme sin flexibilitet i att behärska rollerna som svenne och blatte som en resurs, men rollen som svenne är villkorad. Esme tillåts inte förbehållslöst och överallt tillskriva sig själv en identitet som svenne, medan rollen som blatte alltid tycks stå öppen (Wiltgren, 2014:220). Samma reflektioner görs av Prieur (2002b) i en undersökning av pakistanska

pojkar i Norge; beteende och konsumtionsval räcker inte alltid till att för betraktas som "norsk".

Under arbetet med det empiriska materialet har vi med ett etnometodologiskt influerat perspektiv använt personalens och ungdomarnas egna sätt att markera sin eller andras härkomst. Ungdomarna använder sällan själva begreppet etnicitet. Däremot tillgriper de ofta gränsdragningar mellan "invandrare" och "svenskar" (något även personalen gör), vilket också visas i en rad etnografier om ungdomar med invandrarbakgrund (Andersson, 2011; Andersson, 2003; Jonsson, 2007; Burcar, Rypi, Åkerström, 2013). Vi har således använt "eticitet" som representation för dessa gränsdragningar, där kategoriseringarna kan vara underförstådda men där de kontrasterade kategorierna underförstår en "invandrare" (som formellt inte måste vara detta) och en "svensk".

Att en kategori som "invandrare" kan jämföras med andra samlande etniska etiketter diskuterar Wikström (2009:42) då hon redogör för forskares analyser av "nya etniska identiteter", som exempelvis Stuart Halls (2000) diskussion av hur "black" refererar till afrikanska, karibiska och asiatiska grupper i England som har en gemensam fond av erfarenheter av utanförskap men som kategorier samlar sinsemellan olika historiska och etniska identiteter. På ett liknande sätt undersöker Les Back med flera (2012) nya etniska identiteter i det mångkulturella urbana nutida samhället där ungdomar spelar och leker med sina olika ursprung. I Norden har Annick Prieur (2002a) studerat ungdomar med invandrarbakgrund beträffande genusfrågor. Hon konkluderar att det verkligen finns något nytt – i de nya etniska identiteterna är man inte statistiskt fångad mellan två kulturer utan i stället urskiljer Prieur nya kombinationer som reflekterar dessa ungdomars situation.

Sammanfattningsvis: Etnicitet betraktas i denna undersökning som en flexibel social kategori, som fortlöpande konstruerad via sociala handlingar. Samtidigt är inte etnicitet helt förhandlingsbar. Människor etiketteras på grundval av utseende, härkomst, språk, och så vidare – och kan då inte alltid välja att avsvära sig dessa etiketter.

När vi utforskat materialet har vi med ett etnometodologiskt influerat perspektiv använt personalens och ungdomarnas egna sätt att markera etnicitet. Med inspiration från resonemang om nya etniciteter inbegriper vi då även kategorier som "invandrare" och "svenskar" då dessa är en ofta återkommande dikotom tillskrivning av såväl den egna personen som andra.

Etnografiska studier av etnicitet bland ungdomar

Flera senare tiders etnografier utförda i Sverige har visat att a) etnicitet inte är betydelselöst för de ungdomar som studerats, b) att etnicitet är ett högst flexibelt kategoriseringsverktyg och c) att "invandrare/svensk"-dikotomin används omväxlande och integrerat med mer klassiska etnicitetstillskrivningar (kurd, rom, svensk, o.s.v.) på det sätt vi också funnit i vår studie.

Ungdomar med invandrarbakgrund kan spela och leka med sina etniciteter; de kan presentera olika sidor av sig själva i olika sammanhang (Andersson, 2003; Jonsson, 2007;

Wiltgren Kassielias, 2014) men etniciteten är inte betydelselös. I Anderssons (2007) undersökning av tonårsflickor i en multietnisk stadsdel anger ungdomarna vad svenskhet och "invandrare" betyder, hur man exempelvis enligt ungdomarna kan vara mer eller mindre "invandrig". Tonårsflickor talar om arbetsfördelning i hemmet som de kan förlägga till att "i min kultur är det mamman som sköter matlagningen", de talar om relationer till pojkar och män, och om hur olika bostadsområden uppfattas, "klassas" av andra och av dem själva. Jonsson (2007) analyserar skolungdomars sätt att växla mellan "invandrarspråk" och korrekt svenska och hur de skojar med etnicitetstillskrivningar. I Wiltgren Kassielias (2014) undersökning av ungdomar på en högstadieskola visas hur etnisk tillhörighet kan användas som en resurs i skolvardagen; ungdomar med invandrarbakgrund kan beskriva varandra som "svennar", vilket kan vara en komplimang, de använder distinktioner som "importer", det vill säga nyanlända, de retas med varandra om sitt ursprung, om flaggor, om nationer eller om kurdernas brist på nation. Lektioners innehåll tas i bruk när ungdomarna pratar, retas och skämtar med varandra, där exempelvis geografi blir ett tacksamt ämne och uppgiften i hemkunskapen att sätta samman en meny kan användas för att hävda äganderätt till vissa maträtter.

Tidigare studier med fokus på etnicitet på särskilda ungdomshem

Sabine Gruber har i en rapport från 2013, *Konstruktion av etnicitet och kön på SiS särskilda ungdomshem*, via deltagande observationer och intervjuer med personal på fyra särskilda ungdomshem, analyserat hur kön och etnicitet samspelar. Samtliga avdelningar hon studerat är läsbara avdelningar för pojkar och unga män i åldern 12–20 år. I analysen problematiseras idén om personalens föreställningar om kulturkompetens, utifrån frågan vem som tillskrivs denna kompetens och med vilka konsekvenser. Gruber analyserar också institutionernas ambivalenta språkpolicy och språkpraktik: å ena sidan betraktas personal med flerspråkig kompetens som en tillgång för verksamheten, å andra sidan är det föreskrivna språket svenska, ungdomarna uppmanas att endast tala svenska på avdelningarna.

De resultat som Gruber presenterar visar att etnicitet och kön är av central betydelse för institutionspersonalens förhållningssätt och tolkningar av olika beteenden, såväl i relation till kollegor som till de inskrivna ungdomarna. Etnicitet och kön styr förväntningar och vad som uppfattas vara möjligt att uträtta i relation till behandlingen av ungdomarna. Även personalens handlingsutrymme begränsas av förväntningar på deras egen etnicitet och eget kön. Vidare ger analysen många exempel på att etnicitet och kön görs både snabbt och oreflekterat och att det görs i samförstånd: etnifierad och könad praktik sker ofta rutinmässigt.

I en specialanalys av ett insamlat material från en utvärdering har Goran Basic (2010) skrivit rapporten *Etnicitet i ungdomsvården – yrkesverksammas och ungdomars muntliga framställningar*. I undersökningen analyseras hur etnicitet uttrycks samt i vilka situatio-

ner olika kategoriseringar synliggörs både implicit eller explicit. Etnicitet används såväl av ungdomarna själva som av de professionella, liksom i inbördes relationer inom respektive kollektiv samt mellan kollektiven. Oftast används etniciteten som en förklaring och som ett verktyg i samspelet för att betona eller framhäva en önskad bild.

De professionella i Basics studie använder etniciteten när de förklarar ungdomars agerande såväl utanför institutionen som i vardagen på institutionen. De anställda på ungdomshemmen och andra professionella involverade i ungdomarnas behandling jämförde sig också med kollegor i termer av vem som visar störst etnisk hänsyn eller vem som kan mest om etnicitet. Etnicitet visade sig alltså kunna tjäna som en arena för självpresentation när man exempelvis framställde sig som "kulturellt kompetent".

Ungdomarna använde sig också av sin egen eller andras etnicitet. Detta skedde i berättelser om placeringar på institutioner, om den sociala kontrollen på institutionen, om diskriminering, om kärleksrelationer, med mera.

Etnicitet blir på så sätt i vissa situationer betydelsefullt i institutionslivet. Ibland var vissa ämnen etniskt laddade. Ett sådant laddat ämne kunde laddas etniskt, så att säga, då det handlade om personalens beslut eller bemötande som vissa ungdomar tolkade som etnisk diskriminering. Då etnicitet kan betraktas som en omstridd markör blir den därmed ett potentiellt vapen i samspelet mellan institutionens elever och anställda.

Metod och material

I detta avsnitt ska ämnets speciella utmaningar – dess känslighet – diskuteras. Inledningsvis ska emellertid de mer konkreta aspekterna av metod och materialinsamling redovisas. Analysens premisser kommenteras med bakgrund av att rapporten bygger på två olika fältarbetares observationer och intervjuer medan materialet delvis analyserats av författaren. I ett avslutande avsnitt redovisas hur dessa fältarbeten gått till samt metodologiska frågor som rymmer frågor om forskarrollen.

Metod och material – det praktiska arbetet

Det insamlade materialet innefattar både kvalitativa intervjuer och fältobservationer. Det har varit värdefullt att använda sig av bägge metoderna. I intervjuer kan man bekymrat resonera om skillnader mellan olika etniska grupper eller yppa kritiska tankar om andra, medan man i interaktionen med ungdomarna inte enkelt kan dryfta sådant. Fältobservationerna uppvisar tvärtom ett smidigt samspel. Dessutom luckras "kategoriseringstendenser" upp i vardagslivets ansikte-mot-ansikte-interaktion.

Materialet har samlats in av två sociologstudenter: fil.kand. Jesper Hambert och doktorand Maria Seger under olika perioder. Nedan ska jag resonera om dessa två fältarbeten som summariskt kan presenteras på följande sätt.

Maria Seger: 2008–2009. Sju avdelningar, olika institutioner. Fjorton "stolsintervjuer". Fältintervjuer. Fältobservationer.

Jesper Hambert: 2013–2014. Två avdelningar på en institution. Elva "stolsintervjuer". Fältintervjuer. Fältobservationer.

Ungefär lika många intervjuer ("stolsintervjuer" samt fältintervjuer) genomfördes med ungdomar som representanter för olika personalkategorier.

Det första fältarbetet gjordes av Maria Seger, vars fältstudier inleddes på sju olika avdelningar på ett antal olika ungdomshem i södra Sverige. De påbörjades i juni 2008 och fortskred fram till augusti 2009.

Samtliga fältstudier har gjorts på låsta avdelningar på särskilda ungdomshem för flickor och pojkar. Merparten av tiden har ägnats åt deltagande observationer; Maria följde ungdomarna i deras vardag på avdelningen och i skolan. På två av hemmen vistades hon under lite längre perioder. Ett av dessa var ett pojkhem där en av pojkarna beskrev sig som etnisk svensk medan de övriga sju beskrev sig ha en invandrarbakgrund. Det andra var ett flickhem där ungefär hälften av flickorna enligt egna uppgifter hade svensk bakgrund, medan hälften hade invandrarbakgrund.

Tillsammans med observationerna har Maria intervjuat anställda på ungdomshemmen och ungdomar. Intervjuerna med ungdomarna var framför allt så kallade fältintervjuer, det vill säga kortare intervjuer under det att Maria följde ungdomarna. Inledningsvis gjorde Maria ett flertal "stolsintervjuer" (Ryen, 2004) med anställda, framför allt institutionschefer och avdelningsföreståndare. Dessa var arrangerade på förhand och intervjuaren och den intervjuade satt enskilt tillsammans. Intervjuer utgick från semistrukturerade frågor. Så småningom ledde informella samtal och korta dialoger kring olika saker som dök upp under observationstillfällena till längre intervjuer eller samtal med både de anställda och ungdomarna. Sammantaget intervjuades 14 olika representanter för skilda personalkategorier, som institutionschefer, avdelningsföreståndare, behandlingsassistenter och lärare.

Det andra fältarbetet samlades in av Jesper Hambert som en del av hans arbete med en masteruppsats under 2013 och 2014. Initialt kontaktades två nya institutioner som ansågs lämpliga för projektets syfte. Den ena institutionen var genomgående positiv till forskningsprojektet, medan den andra gav ett mer avvaktande svar och hänvisade till den forskning som sedan tidigare bedrevs på hemmet. Det insamlade materialet kommer från den förra institutionen. Fältobservationerna koncentrerades till två avdelningar. Under tiden som fältarbetet fortgick avvek några ungdomar samtidigt som några skrevs ut varpå nya ungdomar tillkom. Enligt personalens och ungdomarnas egna utsagor hade sju av sammanlagt 17 ungdomar invandrarbakgrund.

Det är framför allt detta arbetets material som föreliggande rapport vilar på. Då Marias fältanteckningar används tydliggörs detta i texten. Jesper Hambert följde det vardagliga livet på institutionen, talade med personal och ungdomar. Informella samtal med anställda kunde röra sig om några minuter i ett personalrum, under en kort promenad till en annan byggnad eller under tiden som maten dukas av, vilket varvades med mer formella intervjuer som bandats och transkriberats. Även i interaktionen med ungdomarna har dessa två former av samtal varit förekommande. En stor del av materialet består av fältanteckningar, vilka har förts i ett A5-block. Här fångas vardagslivets dramatik och samtal. Handlingar, småprat, måltidssituationer, bråk och konflikter med mera återgavs. I de fall då en utsaga återges ordagrant används citattecken. Ofta har fältanteckningar skrivits i all hast, när möjlighet har getts; inte sällan i personalrummet eller under en kort promenad på området. Fältanteckningarna har därefter, efter en dags vistelse på fältet, renskrivits, korrigerats och fördjupats i ett ordbehandlingsprogram på datorn. Vanligtvis har detta gjorts på kvällen efter fältarbetet.

I etnografisk anda har syftet varit att låta människorna på fältet, ungdomar såväl som personal, komma till tals: att låta dem fungera som en fond för det typiska och det säregna på fältet. För att tala med den amerikanske sociologen och etnografen Robert Emersons ord har avsikten varit att undersöka "det vardagligas betydelse, underliggande antaganden, och de faktiska intressen som präglar de som lever och handlar i dessa världar" (1995/2011:198, vår översättning). Som den norska sociologen Katrin Fangen (2005) påpekar kännetecknas den deltagande observationen av öppenhet. Detta för att undvika en uppsättning på förhand bestämda idéer kring vad som karakteriserar miljö och människorna.

Stundom har projektets lösa struktur vållat problem och genererat både undrande blickar och skeptiska kommentarer från personal. Även om inriktningen varit öppen har vissa teman som återkommit under observationstillfällena ägnats särskild uppmärksamhet. Empirin har således formulerat ytterligare frågor, vilka fördjupats och problematiserats under fältarbetets gång. På så vis har fältarbetet till sin form varit dynamiskt och skiftande. De teman som under tiden utkristalliserats har styrt observationerna i en viss riktning; frågor och uppmärksamhet har gått från det generella till det mer specifika i enlighet med en kvalitativ arbetsmetod. Fokus har därutöver legat på hur något görs, vilket rekommenderas av flera etnografiska forskare (se exempelvis Fangen, 2005:41–42).

Om ämnesvalet och dess speciella svårigheter

Frågor som rör etnicitet ses ibland som känsliga, inte minst när det gäller ungdomar, social kontroll och brottslighet⁵. I en nyligen utgiven antologi som samlade etnografiska undersökningar av väktare, poliser, frivilligarbetare med mera var en genomgående erfarenhet från de olika forskarna att ämnet var känsligt och krävde en särskild försiktighet, både från forskarnas sida och i de olika verksamheter som vi följde (Peterson och Åkerström, 2013). Samma erfarenheter refererades av Daniel Görtz (2015) i avhandlingen *Etnifierade polispraktiker*. Bakgrunden till denna känslighet är sannolikt att begreppet blivit integrerat med rasism och med förtryckande politik och ideologi, både i förfluten tid och i vår samtid (Peterson och Ålund, 2007).

Samhälleliga ideologier serverar samtidigt människor konfliktfyllda budskap. Vi ska vara både toleranta mot främlingar och samtidigt medvetna om deras speciella särart, svårigheter och styrkor. I USA skriver en forskare att människor uppmanas att vara både "race-blind och race-conscious" (McElhinny, 2001:67). I ett svenskt sammanhang har detta sin motsvarighet i en ideologi om lika värde samtidigt som man med social ingenjörskonst ska uppmärksamma strukturella skillnader och orättvisor för att komma till rätta med dessa. Å ena sidan uppmanas vi alltså att bortse från etniska kategoriseringar, å andra sidan ska vi vara särskilt observanta på dem.

Etnicitet tycks inte sällan utlösa "disclaimers", det vill säga föregripande ansvarsbefriande yttranden; man anstränger sig för att förklara att man inte uttrycker något som kan tolkas som rasistiskt eller främlingsfientligt. Vidare tycks etnicitet inbjuda till en ymnig flora av redovisande förklaringar (Scott och Lyman, 2013/1968). Yttranden om etnicitet kopplas till en redovisningsskyldighet, det vill säga man måste förklara

5 Självklart har vi i denna undersökning varit särskilt medvetna om de krav på etik som all forskning kräver. För att försäkra både anställda och ungdomar om anonymitet har sekretessförsäkran överlämnats till institutionen. De medverkande har informerats om undersökningarna och gett sitt samtycke till att delta. Vi har varit noga med att poängtera att det är frivilligt att tala med fältobservatörerna. I samtal med ungdomarna har frågor om varför de blivit placerade på hemmet undvikits, eftersom frågan lätt kan uppfattas som värderande och, indirekt, sårande. Samtliga namn, platser eller annan information som på något vis kan peka i en viss riktning beträffande institutionen, anställda eller ungdomar, har ändrats och anonymiserats. Undersökningen har följt Vetenskapsrådets etiska riktlinjer.

sig och kan inte nöja sig med att fastslå ett eller annat. I allmänhet har begreppet, redovisande förklaringar ("accounts"), använts för att reparera "brott" i interaktionen. Man säger något som man antar att den man samtalar med kan uppfatta som moraliskt klandervärt eller egendomligt och man lägger därför till en förklaring eller ursäktande formulering.

I etnografiska undersökningar (se exempelvis Peterson och Åkerström, 2013) urskiljs även en viss försiktighet i användning av beteckningar, både hos de intervjuade och hos intervjuaren. Beteckningar som syftar på etnicitet, nationalitet, invandrare liksom ras i angloamerikanska sammanhang är laddade (Berbrier, 2008). I konversationsforskaren Sacks terminologi kan sådana beteckningar vara "inference-rich" (Sacks, 1995:40–41). Ord som syftar på etnicitet kan betraktas som stereotypiserande och bli föremål för protester: "potentially treatable as an objectionable attribution of stereotypical characteristics to members of those categories". Ibland används därför dessa begrepp med försiktighet och i stället används olika omskrivningar (Whitehead, 2009:327). Ibland används i stället dessa ords laddning som förolämpningar, vilket exempelvis illustreras i de medlingssamtal och i de polisförhör som studerats av engelska konversationsforskare (Stokoe och Edwards, 2007).

När människor samspelar i vardagliga situationer kan man anta att de är medvetna om ordens och ämnets potentiella laddning. Även intervjusituationen kan ses som en sådan vardaglig situation (David Silverman har i boken *Interpreting Qualitative Data* t.o.m. karakteriserat vårt samhälle som ett "interview society") som påverkar både intervjuaren och den intervjuade.

Under arbetet med denna rapport var det tydligt att det ibland var mer känsligt att prata om etnicitet med personalen än med ungdomarna. Ungdomarna formulerar sig ofta mer rättframt och oskyddat i jämförelse med personalen, som snarare tenderar att vakta sina ord och sin framtoning. För personalens del är kommentarer som handlar om etnicitet oftare kopplade till långa, relativt detaljerade redovisande förklaringar av händelser, situationer eller beteenden medan ungdomarna kort kunde förklara "det är för att han är blatte". För personalen, liksom för ungdomarna, handlar distinktionerna inte sällan om dikotomin invandrare/svensk, snarare än om mer specifika etniciteter (som kurd eller rom) även om dessa också används.

Med något undantag, karakteriseras personalens beskrivningar och berättelser i allmänhet av en viss försiktighet. Denna försiktighet manifesterar sig på flera sätt. Ett sätt handlar om beskrivningar där tveksamhet, noggranna ordval eller vaghet kunde präglade framställningen. Ofta övergav personalen beskrivningen av den egna erfarenheten från ungdomshemmen och infogade den i allmän samhällsanalys.

Då Jesper Hambert samlade in sitt datamaterial tycktes frågan inte vara så laddad, sannolikt därför att han även intresserade sig för andra frågor, etnicitet var endast ett av flera områden som berördes. (För denna metodfråga, se Åkerström och Wästerfors, 2015). Att frågan om etnicitet uppfattades som känslig var däremot tydlig då Maria Seger tog kontakt med institutionschefer; hon presenterade syftet med undersökningen som en undersökning av just etnicitetens betydelse på ungdomshem. De hon kontak-

tade betonade då "att det inte finns någon skillnad" på hur ungdomar behandlas eller hur de agerar när de vistas på ungdomshemmen⁶.

Hur tillträde kan försvåras av det upplevt känsliga kan illustreras med en fältanteckning från Marias material.

Inför samtalet hade jag talat med institutionschefen (IC) vid två olika tillfällen per telefon, plus skickat mitt email med kort sammanfattning av projektet. Vid båda tillfällen uttrycktes en stark skepsis och reservation för en träff och i synnerhet att jag skulle närvara en längre tid på xxx. Efter viss övertalning bokades dagens samtal. ---

IC inleder med att fastslå att på denna inst. är inte etnicitet av någon större betydelse egentligen och tycker att det är mindre avgörande än socioekonomiska förutsättningar tex. Under hela samtalet är IC mycket angelägen om att markera att etnicitet som fråga är av mindre relevans än vad media samt "andra" vill ha det till.

Institutionschefens inledningsvisa tveksamhet (flera telefonsamtal och inledningsvis obesvarade mejl) kan tolkas som ett försök till avkylande, en form av fördröjande väntan som inte är en ovanlig strategi av tjänstemän i många olika organisationer för att hantera dem man uppfattar som inte helt enkla (Sellerberg, 2008). Det är naturligtvis svårt att veta om denna strategi enbart handlade om undersökningens fokus på etnicitet, men det tycks i alla fall vara en del av problematiken.

När Maria lyckas arrangera ett första möte tycks även det bli ett försök att avvärja studien. Maria får förklarat för sig att ämnet är ointressant, institutionschefen tycks också hålla upp en "skylt" som säger att etnicitet är betydelselöst, "här behandlar vi alla lika". Möjligen gör man det (behandlar alla lika, vilket är svårt att studera med vardagens alla mikrobeflut och samspelshandlingar) men samtidigt använde chefen detta konstaterande för att säga att undersökningen i sig är ointressant. Kanske är det en form av, visserligen lite speciell men ändå, en så kallad disclaimer: "a verbal device employed to ward off and deaf in advance doubts and negative typifications" (Hewitt och Stokes, 1975:3). Sådana brukar användas före yttranden när talaren kan förvänta att mottagaren uppfattar dessa som diskrediterande. I Hewitt och Stokes artikel analyseras disclaimers under ett och samma samtal. Här skulle man kunna se denna strategi som ett mer allmänt sätt att i förväg – innan ett möjligt nästa samtal – ha klargjort den grundläggande inställningen både som sin egen och som representant för institutionen: vi i vår organisation betraktar och behandlar inte ungdomarna med olika bakgrund på skilda sätt. Att det uppfattas som känsligt om detta perspektiv ifrågasätts visas i institutionschefens yttrande i slutet av utdraget ovan: "eticitet som fråga är av mindre relevans än

6 Denna betoning av att "alla behandlas lika" i de anställdas utsagor, nämns också i Sabine Grubers undersökning av etnicitet och kön på särskilda ungdomshem, även om inte Gruber tolkar detta i termer av känslighet (Gruber 2013:8). Hon skriver att utsagan 'här behandlar vi alla lika' "är en återkommande kommentar i alla mina studier oavsett institution, skola, förskola, mödravård, vårdcentraler, SiS. Min tolkning är att det är en absolut intention, och att man verkligen tror att man gör det, man vill bemöta människor jämlikt därför att det finns i institutionernas policy och riktlinjer". (Från skriftliga kommentarer givna på SiS seminarium kring denna rapport, 2015-09-14.)

vad media samt 'andra' vill ha det till". Med visst fog kan myndighetsföreträdare i dag uppfatta sig bevakade i denna fråga. Särskilt bevakade uppfattar sig kanske de som har ansvar för omhändertagna ungdomar⁷.

Oavsett tolkningen av det känsliga visade det sig i senare intervjuer att den tveksamma institutionschefen, liksom andra anställda på ungdomshemmen, ofta förlade förklaringar till beteende, erfarenheter eller vanor hos ungdomar till nationell eller etnisk bakgrund⁸.

Tillträde och forskarrollen

En nödvändig och därtill tidskrävande del av arbetet har handlat om att bygga upp ett förtroende hos människor som befinner sig på institutionerna. Många av de samtal som förts via telefonsamtal med institutionschefer eller för att presentera projektet för ungdomar eller för att i personalrummet beskriva forskningsämnet för personalen, har handlat om att få tillgång till och bli accepterad på fältet. Detta tillstånd bör på intet vis förstås som en slutgiltig överenskommelse; snarare är det något ständigt förhandlingsbart och föränderligt (Fangen, 2005: 61–69). Många av de tidiga fältanteckningarna från såväl Maria Seger som Jesper Lambert har ägnats åt just detta. Denna del av arbetet syns sällan i resultatet, men är samtidigt en förutsättning för att kunna bedriva fältarbete.

Såväl Maria som Jesper har beskrivit hur dagarna på fältet präglats av en växelverkan mellan olika roller, vilket enligt Fangen (2005:157–158) är det gängse i etnografiska forskares vardag på fältet. En del av utmaningen har bestått i att på ett naturligt sätt pendla mellan dessa: att ena stunden ta ett steg tillbaka och observera interaktionen mellan ungdomar och personal, för att i nästa kliva in i gemenskapen, spela kort med ungdomarna eller hjälpa personalen att röja undan i köket. Rollen som forskare har således på intet vis varit statisk och självklar, snarare har den kännetecknats av flexibilitet och mångsidighet. Ibland har deras närvaro uppskattats, ibland har den ifrågasatts. Följande exempel från Jespers fältanteckningar illustrerar hur dessa tvära kast mellan olika roller aktualiseras:

Under lunchen vänder sig Madin mot mig efter en stund. Jag har suttit tyst fram till dess. Hon undrar vad jag gör här egentligen. Jag svarar som jag brukar: jag håller på med ett projekt och kommer att vara med en del på avdelningen, bland annat denna vecka. Madin verkar inte nöjd med mitt svar. Hon svarar att jag borde skriva om hur illa de har det, men att jag inte kommer skriva om det, utan att få det att verka som om de har det bra. Jag sitter själv med tjejerna nu, det är lite olustig stämning, och snart hakar Sonja, en annan av

7 Även i andra undersökningar jag arbetat med har sådana farhågor yppats av institutionsföreträdare på SIS särskilda ungdomshem.

8 I institutionsvården kan man säga att sådana olikheter i ståndpunkter också kan uttrycka en målkonflikt. Å ena sidan ska man individualisera, både behandla och betrakta ungdomarna individualiserat, å andra sidan ska man behandla alla lika.

ungdomarna, på och påpekar att ingen har frågat dem om jag får vara med här (vilket inte stämmer). "Tror du vi är några jävla rättor eller?", säger hon. (Fältanteckningar)

Att hantera dessa metodologiska utmaningar har stundom varit svårt. Det här är knappast en unik erfarenhet för etnografisk forskning och ett visst mått av obehag är förmodligen oundvikligt i rollen som forskare. Ett återkommande inslag i fältarbetet, i synnerhet under den första tiden, har också varit att de anställda ställt frågor kring projektet. Det har kanske inte alltid känts bekvämt att ha en forskare på plats.

En genomgående upplevelse är dock att denna obehagskänsla, som även vissa ungdomar gett uttryck för, har tonats ned med tiden. Marias, och senare Jespers, närvaro normaliserades i takt med att besöken blev fler. I vissa fall möttes dock fältarbetarna av uppskattande kommentarer redan i inledningen av projektet. Ett sådant exempel är en behandlingsassistentens respons när Jesper gör en inledande intervju och frågar vad hon tycker om den här typen av undersökning. Hon har tidigare berättat om hur hon själv har invandrarerfarenhet och därför tycker sig förstå en del ungdomar bättre än etniskt svenska anställda. Undersökningar om etnicitet på ungdomshemmen behövs och det är "på tiden" att de görs, förklarar hon.

J: "Ja men slutligen, tycker du liksom att den här typen av undersökningar – nu har ju inte du sett slutresultatet av det här – men den här typen av undersökningar som SiS ändå finansierar, att det kommer ut forskare och undersöker etnicitet, är det bra, behövs det ...?"

Ip: "Det behövs."

J: "Det behövs?"

Ip: "Det behövs och det är på tiden."

J: "Mm."

Ip: "Jag tyckte att det var ... ja ... jag vet inte varför, men det var marginaliserat."

J: "Etnicitet?"

Ip: "Undersökning med fokus på just etnicitet."

I vissa situationer föll forskarrollen i skymundan. I fältanteckningarna finns flera exempel på hur både ungdomar och personal emellanåt glömmer bort denna. Det kan röra sig om ungdomar eller personal som frågar om Maria eller Jesper kan hjälpa dem med olika saker. Följande citat från fältanteckningarna från Jesper illustrerar detta:

Efter frukost sitter jag och ungdomarna Helena och Lisa och spelar spel. Under spelets gång reflekterar jag över hur "integrerad" jag börjar bli på avdelningen. Många gånger vänder sig ungdomarna till mig och frågar om jag vill vara med, om jag kan hjälpa dem med något, hur länge jag blir kvar över dagen och när jag kommer tillbaka. (Fältanteckningar)

Flertalet som till en början var reserverade och tämligen ointresserade av att tala med Maria eller Jesper blev med tiden allt mer kontaktsökande och ivriga att få delge dem sina erfarenheter eller att involvera dem i sina aktiviteter. På så vis har tiden fungerat som en dörröppnare. I kontakten med ungdomarna har det varit av särskild betydelse

att få dem att känna sig bekväma. Möjligen var det lättare för personalen att ha en fältobservatör med sig i vardagen då de inte är ovana vid att ha elever eller få studiebesök på institutionen. För dem blev närvaron kanske något de tyckte ingick i arbetet?

Analys och skrivarbete

I den typ av undersökning vi utfört har vi valt att studera hur man uttrycker och gestaltar etnicitet, såväl form som innehåll. Det innehållsliga handlar om att man återberättar en viss händelse, återger vissa personers handlingar eller beskriver en samhällskultur som rör etnicitet. Formen handlar om hur man talar om detta. Vissa forskare som har studerat dessa diskursiva avtryck har intresserat sig för en diskursiv rasism (Wetherell och Potter, 1992; Buttny, 1997) medan andra, som Whitehead (2009), har skrivit om samtal där ras eller etnicitet aktualiseras oavsett om denna diskurs kan bedömas som rasistisk eller främlingsfientlig. Hans analys handlar inte om en sådan bedömning (ibid 2009, s. 614). I vår studie ansluter vi oss snarare till den sistnämnda hållningen.

I linje med en etnometodologisk metod har intresset emellanåt riktats mot vad som inte sägs explicit, men likväl uttrycks (Emerson, 1995/2011:160). Även motsägelser har varit av särskilt intresse. Många gånger passerar dessa luckor, dessa kontraster mellan vad som sägs och görs, obemärkta. Det är bland annat här den etnografiska forskaren har en funktion att fylla: genom att kliva in i en främmande miljö kan forskaren åskådliggöra det som för fältets medlemmar upplevs som självklart, naturligt och obestridbart.

Att notera det som uppfattas som självklart, det som tas som sanningar, har över huvud taget varit en viktig del av arbetet. Ett exempel på detta, vilket kommer att diskuteras utförligt i en senare del, är hur termen kulturkrock används av personal på institutionerna. Centralt i arbetet har varit att förstå vad som egentligen inbegrips i begreppet kulturkrock: Vad betyder det för den anställde? När ses det som en godtagbar förklarande redovisning? Och i vilka situationer är det, omvänt, en icke godtagbar förklaring? Genom att undersöka de narrativ som präglar historierna kan komplexa mönster urskiljas. Målet med undersökningen har kretsat kring att lyfta fram människorna på fältet och deras upplevelse av betydelsen av etnicitet. Både fältanteckningar och analys inrymmer följaktligen ett rikt myller av ordagranna citat och redogörelser. Detta "görande av etnicitet" åskådliggör hur beteenden och mönster iscensätts, produceras och reproduceras, i den sociala interaktionen på institutionen. Människor tar olika tillfällen i akt då de använder de resurser som vardagen erbjuder dem till detta aktualiserande av etnicitet: mat, musik och bostadsort var exempelvis vanliga ingredienser då ungdomar eller personal förklarade sin egen och andras etnicitet. Det är sådana kommentarer som används då materialet har genomskotts efter aktualiserande av etnicitet, förutom kommentarer om ursprungsland eller om "invandrare" respektive "svenskar".

Analysen bygger på en genomgång av det material som samlats in vilket beskrivits ovan. Till en del är det baserat på Hamberts publicerade rapport (2014) samt Maria Segers utkast till seminarier samt arbetet med delrapporteringar till Statens institutions-

styrelse. Därutöver har jag gått igenom deras insamlade material på nytt för att finna egna spår av analysmöjligheter. Analysen sker emellertid inte på samma villkor som när rapportskrivaren är densamma som den som samlat in materialet. Det är å ena sidan en nackdel då fältobservatören alltid vet mer än det som nedtecknats, å andra sidan ger det en möjlighet till distans till materialet. Det jag tagit fasta på i min genomgång av materialet är, som ovan angivits, att i etnometodologisk anda undersöka medlemmarnas egna aktualiseringar. Då de tydligt nämner det som kan kopplas till etnicitetens mångtydiga ingredienser, nämnandet av språk, speciell kultur, nationaliteter, mat, och så vidare, har detta ingått i det som har analyserats.

Då Maria inte fullföljde forskarutbildningen föll ett viktigt spår bort från undersökningens ursprungliga syfte: att studera när etnicitet inte aktualiserades, därför att denna typ av undersökning kräver en längre tids närvaro för att urskilja skillnader i tid och i olika situationer. Vi kan konstatera att spåret hade varit intressant; från ett av hennes utkast citerar jag: "för att underlätta för en analys har jag delat in flickorna i två grupper, före och efter november 2009 vilket innebär att det även finns samma flickor i båda grupperna. Denna indelning gjorde jag då det blev tydligt att gruppdynamiken förändrades dramatiskt och att indelningar på basis av etnicitet skedde i skarven av gruppövergången. Från att ha varit en grupp av sammansvetsade flickor som umgicks med varandra oavsett etnisk tillhörighet förändrades gruppen när några flickor skrevs ut och nya tillkom till en markant indelning i etniskt svenska flickor och en trio med flickor med annat etniskt ursprung". De kvarvarande fältanteckningarna och intervjuerna tillåter inte en uppföljning av detta spår.

Det vardagliga aktualiserandet av etnicitet

Det finns en rad olika situationer då etnicitet aktualiseras på SiS ungdomshem. Ungdomar är själva delaktiga i denna konstruktion: man markerar gränser och uttrycker tankar som handlar om etnicitet kopplade till vardagliga rutiner. Även personalen blir en del av detta görande av etnicitet.

Från fältobservationer finns exempel på vissa ämnen som särskilt kopplas till frågor om etnicitet: språk, musik, mat och kläder används av ungdomar och personal för att markera vilken bakgrund de eller andra har. Men även andra vardagliga göromål på institutionen kan kopplas till frågor om etnicitet. För att illustrera en sådan situation kan vi använda observationer under en slöjdtimme. Vid ett tillfälle hade flickorna på en institution fått fria händer att sy något och deras val varierade från småbroderier på ett tygstycke till kläder, en tröja eller liknande. Vera har bestämt sig för att sy örngott och påslakan med turkiska flaggor, något som vållar lite diskussion mellan henne och läraren då detta projekt kräver mycket tyg, mer än vad som kanske finns på lager och mer än vad Vera egentligen har "råd" med utifrån den avsatta budgeten per individ och termin. Vera hävdar emellertid bestämt att detta är vad hon vill även om det betyder att hennes budget blir mindre under resten av terminen.

Hon mäter och ritar och visar mig hur olika flaggor skall pryda sängkläderna. Jag frågar om hur hon kom fram till idén om att ha med flaggor, hon svarar att det kändes rätt eftersom hon är halvsvensk-halvturk. "Brukar du beskriva dig som halvsvensk/halvturk", undrar jag, men Vera skakar på huvudet. "Nä, jag är ju svensk, kan inte prata turkiska eller så". Det visar sig att Vera precis har återupptagit kontakten med sin biologiska pappa, som är av turkiskt ursprung. "Jag ska träffa honom idag", berättar hon. Under lektionen har läraren försökt att få Vera att kompromissa om flaggorna. "Du skulle inte kunna ha bara en liten flagga på varje sida", föreslår hon, men Vera fortsätter envist utan att bli arg eller irriterad att klippa två-meters längder. (Fältanteckningar från Marias material)

Att Vera gärna vill använda ett stort stycke tyg för sin turkiska flagga, och till och med använder en stor del av sin budgeterade tillgång på tyg för terminen till sitt örngott och påslakan, kanske hänger samman med hennes återupptagna kontakt med sin pappa. Samtidigt illustrerar denna situation, slöjdlektionen, för det första en situation då vardagliga aktiviteter och material tas till bruk för att iscensätta en etnisk tillskrivning, för det andra att Veras härkomst aktualiseras som något väsentligt, något som inte självklart följer på den kommande träffen med pappan. Att pappan är väsentlig må vara hänt men att just hans turkiska identitet är väsentlig är ju inte alldeles givet.

För det tredje ger detta korta utbyte en tydlig illustration av potentiella och förverkligade flexibla identitetstillskrivningar, något som diskuterades mer teoretiskt inledningsvis. Först förklarar Vera att idén om en flagga var naturlig eftersom "hon är halvsvensk-halvturk". Vid den uppföljande frågan fastslår hon att hon inte brukar beskriva sig själv som halvsvensk/halvturk: "Nä, jag är ju svensk, kan inte prata turkiska eller så". I bägge fallen "är" hon först det ena, sedan det andra.

Nedan ska vi visa hur några andra, sinsemellan olika situationer, sammanhang och samspel kopplas till etnicitet och användas som resurser i den vardagliga interaktionen på institutionen eller under intervjuer. Vi börjar med en längre diskussion om mat och måltider för att sedan diskutera bostadsort.

Dillkött och cayennepeppar

Vid genomgången av det empiriska materialet, såväl intervjuer som fältanteckningar, visar det sig att maten ofta ges etniska associationer. I flera tidigare undersökningar om särskilda ungdomshem noteras också matens och måltidernas betydelse för aktualisering av etnicitet (Basic, 2010; Gruber 2013). I våra fältarbeten kunde mat, kryddor eller speciella tillagningstraditioner under en måltidssituation användas för att kommentera egna eller andras matkulturer eller smakpreferenser. Följande utdrag från Jespers fältobservationer ger en inblick i hur ett samtal kring matbordet glider in i en diskussion kring etnicitet.

Klockan 12 är det lunch, jag promenerar med Gunilla & Carolin ur personalen till matsalen. Vi tar genvägen över den regndränkta gräsmattan. Idag serveras lax och pasta till lunch. En av de första sakerna som jag hör när jag slår mig ned är hur Samira, en av ungdomarna, säger att hon inte vill äta morötter "för att man blir mörk av dom". Jag hör henne uttrycka detta flera gånger under måltiden. ---. Efter en stund vänder sig Lisa, en annan av ungdomarna, mot mig och vill veta mer om projektet. Jag förklarar vad jag gör, nämner etnicitet och frågar om hon mindes vad det betydde, hon svarar nej, så jag ger en förklaring igen, säger att det handlar om vad man har för bakgrund och var man kommer ifrån. Behandlingsassistenten Anna-Karin flikar in och säger att hon idag hörde på radion att "etnisk mat" var populärt. Detta leder in i ett samtal om var maten kommer ifrån. Någon frågar om pasta och Lisa svarar att den kommer från Italien, varpå någon i personalen skojar och säger att pasta väl kommer från Polen. (Fältanteckningar)

Utdraget rymmer ett myller av olika röster, ungdomar och personal talar sinsemellan. Maten fungerar i sammanhanget som en samtalsresurs: den får Samira att uttrycka en föreställning om hudfärg, den får Anna-Karin att nämna "etnisk mat", och den får Lisa att påtala att pastan som de gemensamt äter har sitt ursprung i Italien. Scenen under lunchrasten påvisar hur etnicitet aktualiseras i det mest vardagliga av sammanhang, under måltiden kring matbordet.

Under samtalet vid lunchen undrar Lisa vad etnicitet egentligen betyder. Hennes fråga fångas upp av Anna-Karin, som nämner "etnisk mat" och plötsligt förs samtal

kring olika länder och maträtter. Ungdomarna blir frågvisa, vill veta var olika maträtter kommer ifrån, samtidigt som personalen ges möjlighet att markera sitt kunskapsförsprång genom att skämta om sådant som de upplever som självklart. Liknande scener är återkommande i fältobservationerna.

Denna måltid var inte unik. När ungdomar och personal är samlade runt matbordet aktualiseras ofta etnicitet, inte sällan invävt i diskussioner om vad som står på bordet. Vid ett annat tillfälle är det Madin, en av ungdomarna, som uppmärksammar när Halim från personalen kryddar maten.

Till middag serveras pasta och tacosås. När bordet är dukat och personal och ungdomar slagit sig ned, går Halim iväg för att hämta något. Han kommer tillbaka med ett inlindat hushållspapper som innehåller cayennepeppar. När Madin ser detta, säger hon: "Sådär gör min pappa också, det är typiskt invandrare. Fattigt". Halim öppnar papperslindan och håller ut rikligt med cayennepeppar över maten. (Fältanteckningar)

Madins utlåtande: "typiskt invandrare. Fattigt" associerar etnicitet med något fattigt. Om det är cayennepeppar i sig eller sättet att hantera den, i lite papper, som är "fattigt" är svårt att veta, men associationen invandrare med fattigt står klar. Det som inte heller är klart är om fattigt betyder resursfattigt eller trist och tråkigt. Den senare betydelsen användes ibland av ungdomarna på ungdomshemmen när de kommenterade forskarens yrke (David Wästerfors, personlig kommunikation)⁹. Madins kommentar ringar hursomhelst in hur etniska gränser markeras genom att en kategori "invandrare" ställs i relation till en annan, underförstått kategorin svenskar. Som Hylland Eriksen påpekar: "Gruppidentiteter måste alltid definieras i förhållande till något annorlunda – eller, med andra ord, i förhållande till icke-medlemmar av gruppen." (2005:19)

Markering av etniska distinktioner möjliggörs alltså i denna situation liksom i många fall av konkretioner då man ger symbolisk substans åt det vardagliga. Det är emellertid inte bara "invandramat" som urskiljs explicit. Även "svensk mat" urskiljs och bedöms. Dena, en av ungdomarna, anser att maten de får på avdelningen, är smaklös. Hon saknar maten som hennes mamma brukar laga; mat som inte är svensk.

Vi kommer in på ett samtal om maten, det är snart lunchdags. Jag frågar vad hon tycker om den. "Maten är väldigt smaklös, smakar ingenting." "Det är svensk mat bara." "Jag gillar min mammas mat: ris, kyckling, massa kryddor." Hon berättar att hon kommer från [land], och när jag frågar om deras mat är stark, svarar hon att den inte är så stark utan "typ som [annat lands] mat". Under tiden hon tillfälligt bodde på ett SiS-hem utanför [stad] firade hon sin födelsedag där. Då kom mamman och familjen med mat "det var det hon saknade" och familjen "gjorde det bästa av situationen" och kalasade på maten i hennes rum. (Fältanteckningar)

⁹ "Fan vad fattigt" var en kommentar som sociologen David Wästerfors fick när berättade om sitt arbete för en ungdom på ungdomshem, som inte blev imponerad. (Personlig kommunikation)

Maten fungerar för Dena som ett uttryck för att markera vilken bakgrund hon har. Hennes kommentar signalerar dels en närhet med sin invandrarbakgrund och sin familjegemenskap, dels en distans till det svenska: "maten är väldigt smaklös, smakar ingenting". Omdömet bygger på en kontraststruktur (Smith, 2013/1978) mellan det svenska och icke svenska. För att utsagan ska ges tyngd och mening måste den förstås i relation till något annat. Vid ett annat tillfälle finner Dena en gemensam identifikation med Arma, en anställd på avdelningen, när vi hamnar i samspråk kring kaffe.

Arma gör snabbkaffe. Hon tycker inte om vanligt svenskt kaffe. Det är för svagt. Men en gång hade hon med sig en "cezve", en turkisk kaffekanna som man ställer på plattan. Dena utbrister att hon vet vilken hon menar och att det är jättegott. (Fältanteckningar)

Fältanteckningen ringar återigen in hur mat eller dryck, i det här fallet kaffe, bär på en laddning och mening, vilka är en del av ungdomarnas sätt att uttrycka och markera identitet och etnisk tillhörighet på institutionerna. Denas identifikation riktar sig dessutom mot Arma. Hon finner någon som, för att uttrycka sig bildligt, talar hennes språk: någon som också tycker att cezve-kaffe är gott. En personalrepresentant och en intagen ungdom kan således skapa en tillfällig gemenskap kring det de båda delar, som går utanför eller bortom institutionsverkligheten och också bortom de roller de intar på institutionen.

Emellanåt är det personalen som aktualiserar etnicitet på avdelningen. Återigen blir maten ett uttrycksmedel och återigen blir alla mer eller mindre deltagande aktörer runt den kulturella mosaik som finns invävd i kryddorna.

Klockan 15 är det middag: lasagne som köket har tillagat under veckan. Behandlingsassistenten Laurent stoppar in den i ugnen och värmer upp den långsamt. En av ungdomarna, Helena, påpekar, när lasagnen är varm och klar att äta, att de har glömt att värma upp de tillhörande vitlöksbagneterna. Laurent plockar ur dem ur plastförpackningen och lägger in dem i ugnen. Vilgot, en av dagens personal, verkar inte tycka om vitlök. Laurent vänder sig emot honom och frågar:

"Gillar du inte vitlök? Typiskt svenskt!"

När alla sitter ned, av ungdomarna är det bara Maria och Helena som är kvar, plockar Laurent fram cayennepeppar: "man kan ha cayennepeppar på allt. Det ska brännas i munnen när man äter." Vilgot å andra sidan föredrar svartpeppar. (Fältanteckningar)

Även kryddning och smaksättning bär etniska förtecken. När Laurent skämtsamt påtalar att det är "typiskt svenskt" att inte tycka om vitlök blir Vilgot, behandlingsassistent, representant för det svenska. På liknande vis tycks deras val av kryddor, svartpeppar och cayennepeppar, ge uttryck för det svenska respektive icke-svenska. Ungdomarna blir i interaktionen kring matbordet vittnen till de etniska förbindelser som sammankopplas med kryddorna. Inte sällan förknippas svensk mat med "smaklöst", mildt, blekt, någon exemplifierar med dillkött. Ofta kontrasteras det med just stark mat, chili nämns inte sällan. Matens triggande effekt på samtalen kring etnicitet genomsyrar fältobservationerna. Följande utdrag kommer från ytterligare en middag.

Idag har dom lagat kyckling med ädelostsås och sallad och knäckebröd. Helena får beröm för sin matkonst. --- Jag slår mig ned mellan behandlingsassistenten Laurent och Maria, en av ungdomarna. Laurent ber mig börja och säger "gästerna först". Mittemot honom sitter Samira, en av ungdomarna, som pratar arabiska och hon snappar snabbt upp uttrycket och säger det på arabiska. Laurent ler tillbaka och Samira säger något om kurder.

Laurent: "Kallar du mig kurd? Det var en förolämpning."

Samira: (skratt). "Jag hatar fan kurder." (Fältanteckningar)

Situationen kring matbordet får Samira att översätta ett svenskt uttryck till arabiska vilket leder till att etniciteten förvandlas till ett skämtsamt tillhygge. Laurent uttrycker i samspel med Samira åsikter kopplade till etnicitet. Hans utspel är retsamt och Samira skrattar som svar och fastslår att hon "hatar fan kurder". Samtalet tycks inte frambringa någon reaktion från de övriga runt bordet. Både ungdomarna och personalen fortsätter att äta som vanligt, ingen kommenterar det ytterligare. Någon timme senare återkopp- lar dock Ellen, behandlingsassistent, till situationen igen när vi talas vid:

Ellen menar vidare att det finns en annan syn på invandrare bland invandrare själva, de verkar ha lättare att skämta om andra grupper, och nämner den tidigare incidenten vid matbordet då Samira och Laurent skämtade om kurder. Hon själv reagerade på det, men menar att man "aldrig säger till en annan personal inför barnen". (Fältanteckningar)

Det tvetydiga i humor, som exemplifieras i "Kallar du mig kurd"-ordväxlingen, kan peka på hur humor möjliggör tillfälliga avbrott i den sociala ordningen, närmare bestämt den ordning som består av tydliga gränser mellan personal och ungdomar (Gradin Franzén och Aronsson, 2013). I fallet med Laurents och Samiras ordväxling luckrar den inte bara upp gränserna mellan personal och ungdomar utan även den sociala ordningen som består av vad och hur man pratar om vissa ämnen; här överträds reglerna kring främlingsfientlighet och kanske svordomar. Men det är möjligt att göra det via humorn. Interaktionens deltagare kan skapa en tillfällig, kort gemenskap då man kommer överens om att kurder är något som vi tar avstånd från, samtidigt som parterna förstår att detta inte är ett seriöst ställningstagande.

En medvetenhet om att sådana etnifierade skämt kan betraktas som överträdelser inför omvärlden visas emellertid i att det sagda förklaras och ursäktas inför fältarbetaren i en senare situation. Forskare som har studerat hur humor kan användas som social kontroll på ungdomshem har noterat hur humor kan utövas av personal riktad mot ungdomarna (Gradin Franzén och Aronsson, 2013). I detta fall, när Jesper talar med en annan behandlingsassistent, Ellen, är det alltså avsaknaden av social kontroll som kommenteras. Behandlingsassistenten ger dels en förklaring, "en annan syn på invandrare bland invandrare själva"¹⁰, dels en förklaring till frånvaron av kommentarer från andra vuxna, "man säger inte till vuxna framför barnen", varpå hon uttrycker att det funnits något att reagera mot.

10 För en diskussion kring denna företeelse, se Frees Esholdt (2015).

Förorten och hålan

I flera svenska etnografier framträder miljonprogrammets förorter som platser för representationer av den etniska och kulturella olikheten, som särskiljer sig från "svenska" bostadsorter eller områden. (Andersson, 2003; Bäckman, 2009; Hammarén, 2008; Peterson och Åkerström, 2013). Inte sällan framstår de i mediala skildringar som potentiellt hotfulla platser som kopplas ihop med ungdomar med en annan etnisk bakgrund än svensk, med ett lågt förtroende för rättssamhällets institutioner och representanter. Förorter av denna typ kan alltså sägas vara utsatta för territoriell stigmatisering. Att bilden av områden som Rosengård i Malmö och Rinkeby i Stockholm sprids via mediernas rapporteringar av stenkastning och bilbränder innebär att den kulturella kunskapen eller erfarenheten från att ha levt i dessa måste hanteras. I de svenska etnografier och artiklar som refereras ovan visas hur det egna bostadsområdet är väsentligt för den egna identiteten och att man ibland intar en stark försvarsposition gentemot den mediala bilden (se även Jacobsson och Åkerström, 2013). På samma sätt visar Tea Bengtsson (2012) hur ungdomarna på den slutna ungdomsinstitution i Danmark som hon studerade, symboliskt markerade tillhörigheten genom klädval och språk till sitt bostadsområde (danska motsvarigheter till Rosengård, Tensta, Rinkeby och liknande). De som saknade denna tillhörighet blev retade för detta av de andra ungdomarna.

I vårt material finner vi också flera exempel på hur den svenska bostadsort som ungdomarna kommer från kopplas till frågor om ursprung, kultur eller etnicitet. En behandlingsassistent talar om "förortsmentalitet", där man "måste hänga ihop med de egna". En annan behandlingsassistent, Javier, som arbetar på en avdelning för flickor, kommenterar personalsammansättningen under en fältintervju. Han förklarar för Jesper att det är bra att rekrytera personal från förorter för att "vi har ett multikulturellt samhälle ... det är lättare för tjejerna att prata med någon från förorten". Som vi ser kopplas förorten på ett självklart, smidigt sätt samman med "mångkulturellt samhälle".

Inte sällan talar ungdomarna själva om sin egen bostadsort. Enligt en av ungdomarna är detta också det första andra ungdomar frågar dem om. När Jesper talar med Samira, en av ungdomarna, om var hon kommer ifrån betonar hon att hennes förort är "värsta ghettot".

Samira, som håller en låg profil idag, har fixat till håret och sminkat sig, och verkar se fram emot att få åka hem. Jag frågar henne om hon ska hem, hon svarar ja, så jag frågar var hem är, och hon säger [förort till större stad].

Jesper: "Är det kul att åka dit [till förorten]?"

Samira: "Nä, det är det inte, det är värsta ghettot, så det är inte kul. Alla känner alla och så." (Fältanteckningar)

Samira verkar till en början nöjd över att få åka hem. Under veckan har hon förväntansfullt talat med övriga ungdomar om detta. Några dagar tidigare har Jesper hört henne framhäva platsens förträfflighet. Hennes påpekande om att hemorten "är värsta ghettot" signalerar dock motsatsen: hon verkar i samspråk med Jesper vilja ta avstånd från

platsen. Och vid ytterligare ett annat tillfälle uttrycker hon till personalen på avdelningen att hennes familj vill flytta därifrån.

”Det är så mycket som händer där [i förorten], det är inte säkert. Vi ska flytta till [en bättre del] eller nåt.” (Fältanteckningar)

Samiras utsagor beträffande bostadsorten är inte konsekventa. Vid vissa situationer identifierar hon sig med platsen, vid andra verkar hon vilja ta avstånd. Denna ambivalens bör ses som relationell. Hennes narrativ förändras beroende på vem hon talar med. I relation till de andra ungdomarna tycks platsen oproblematisk. När hon säger att familjen ska flytta till ett ”bättre” ställe riktar hon sig till personalen och det är i intervjun med Jesper som förorten beskrivs som ”värsta ghattot”. Indirekt uttrycker Samira en medvetenhet kring vilka platser som generellt anses bra och dåliga, vilket hon påvisar i samspråk med Jesper och de anställda.

Ibland kan den tidigare bostadsorten beskrivas som en relativt stängd gemenskap utan att beskrivas som stigmatiserad. Institutionen kan enligt en ung flicka beskrivas som en dörröppnare till nya gemenskaper, med fler kategorier. Det kan handla om att bo i ett område med få etniska svenskar, eller att man där mest umgås med sina landsmän. Soraya är en flicka med albanskt ursprung som var i slutskedet av sin vistelse på ungdomshemmet när fältstudierna inleddes. Hennes familj kom till Sverige när hon var liten och hon hade bott i en förort sen dess. Hon talade svenska med tydlig brytning.

Vi sitter i soffan, flickorna, jag och Karin (anställd). Soraya berättar att hon inte hade några svenska kompisar innan hon kom till SiS. Hon beskriver hur hon bor i ett bostadsområde med bara invandrare, ”jag umgås bara med albanska vänner och min familj, det är den största skillnaden efter jag kom till SiS”. Jag ber henne berätta mer om vilka hon träffar, på skolan, när hon är på stan, genom familjen och vänner. Hon berättar att förutom sporadiska kontakter med svenskar – när hon åkte in till centrum så är det bara invandrare i hennes omgivning, ”och ingen pratar svenska. Jag pratar bara svenska i skolan, annars bara albanska. Det är jättebra att jag har lärt känna svenskar här, det är det bästa med SiS, jag har fått nya kompisar”, tillägger Soraya och växlar leenden med Mia (en elev). (Marias fältanteckning)

Den totala institutionen (Goffman, 2005/1961) som ungdomshemmen utgör kan alltså innefatta redogörelser för hur tidigare gemenskaper kan modifieras till att inkludera nya kategorier. I ett annat exempel rör det sig om en flicka som, enligt de anställda, tidigare rört sig i svenska främlingsfientliga kretsar, men på institutionen tvingas samspela med människor med invandrarbakgrund, såväl anställda som elever.

I exemplet ovan hänvisar Soraya till institutionsgemenskapen som kontrasterande mot hemmiljön: att befinna sig på en institution där det talade språket var svenska och där ett flertal av de andra som befann sig där var ”svenskar”. Hon beskriver det som en positiv upplevelse att hon har fått nya kompisar och ”lärt känna svenskar”. När Soraya refererar till sitt ursprung och erfarenheter kopplade till gemenskaper baserad på

etnicitet tycks det viktiga inte vara att markera en etnisk tillhörighet gentemot de andra på avdelningen utan att berätta om sin bakgrund som en fond då hon förklarar hur hon skapat nya relationer, att hon uppskattar möjligheten att närma sig nya kategorier. I detta fall "de svenska".

"Förorten" tycks alltså vara en identifikationsplats, liksom att man med hjälp av den kan placera och identifiera andra. En viktig fråga beträffande nykomlingar sägs handla om varifrån i Sverige de kommer. Omvänt kan det också vara anmärkningsvärt om man inte kommer från en för de andra ungdomarna känd förort utan i stället en plats utan några tydliga associationer, som "en liten håla på landet", vilket Ana, som är ny på avdelningen, säger sig göra. Ana har beskrivit sig själv som svensk men berättat att hennes mamma är "svenskzigenska" och att hennes pappa kommer från södra Europa. Hon går och städar en dag då Maria, som utför fältarbetet, frågar om hon kan hjälpa till och samtidigt prata med henne. Hon frågar hur det känns att vara på avdelningen.

Ana berättar att hon tycker att det känns bra, "jag var tvungen att få hjälp", hon berättar om sin familj, "vi umgås väldigt mycket, vi är nära varandra" säger hon. Hon saknar sin familj, sina föräldrar och sina vänner. Hon berättar om sin bakgrund, och säger att den första frågan när man kommer till en institution som flickorna frågar är "var kommer du ifrån. Ingen har hört talas om var jag kommer ifrån, det är ju en håla, långt ute på landet. De brukar fråga 'vilken förort är det?' (skratt)". (Fältanteckning)

Etnicitet som verktyg för ungdomar och personal i vardagen

Etnicitet aktualiseras alltså på olika sätt av såväl ungdomar som personal i ungdomshemmets vardag. Därtill kan etnicitet användas som en resurs för att skämta, tillrättvisa eller verbalt angripa någon. Ibland används etnicitet som förklaring till något fenomen eller någons handlingar; det kan handla om sakliga kommentarer kring exempelvis musiksmak men det kan också handla om anklagelser om diskriminering. Alla dessa företeelser ingår i framställningen av etnicitet, och i detta avsnitt diskuteras hur situationer och samtal inte bara aktualiserar och understryker betydelsen av etnicitet på ungdomshemmen utan också används som smädelse, kritik och förklaringar. Även här används ofta vardagens resurser som språkliga dialekter, musiksmak och tv-program.

Språket

I vissa situationer blir ungdomars språk en resurs som används inte enbart för att kommunicera åsikter, önskningar, argument och liknande utan också för att kommunicera vem man är. Även här kan bostadsområdets sociolekter användas: då man talar Rosengårdssvenska eller Rinkebysvenska, hänvisar det inte bara till de så kallade svenska betongförörterna, som Rinkeby eller Rosengård, med hög andel invandrare utan hänvisningar till dialekten hänvisar också till dem som bor där och förser dem med vissa associationer. För ungdomarna på det danska ungdomshem som Bengtsson (2012) undersökte var språket viktigt som en identitetsmarkör. Där blandade ungdomarna "gangster rap" med arabiska för att formulera sina egna språkliga koder och särskilja sig från det danska samhället i övrigt.

Samira använder ofta ord som både hon själv och andra kopplar samman med förorten hon kommer från. I exemplet nedan fungerar språket, den slang och de egentillverkade ord hon använder, som en exotisk krydda i det språkliga samspelet.

Samira syns och hörs mycket som vanligt. Man kommer in på att hon använder vissa ord och uttryck som hon hittar på själv: "hon har egna ord" säger läraren angående hennes språk. Man kallar det för "[hänvisning till förorten]" som är en syftning till den invandrantäta förort utanför [större stad] där hon är uppvuxen. Samira berättar för mig att man säger så där hon kommer ifrån och att det är för att det är mycket invandrare som bor i den förorten. (Fältanteckningar)

Aleksandra Ålund skriver i *Paradoxes of Multiculturalism* hur språk kan fungera som identitetsskapande för ungdomarna. Det ger, skriver Ålund, en möjlighet att känna samhörighet med andra ungdomar, vilka måhända har en helt annan bakgrund än man själv, men som i den mix av kulturer som ryms inom förorten har fått en ny gemenskap, ett nytt språk, från det hopkok av olika kulturer som har sammanblandats. När läraren i det citerade stycket utbrister att "hon har egna ord" kan man göra två tolkningar av det. Å ena sidan ringar det in hur språket på en skola, i detta fall en skola som drivs på det särskilda skolhemmet, omringas av en föreställning kring hur "riktig" svenska talas. Samiras språk blir med det perspektivet uttryck för något annat, vilket läraren markerar genom sitt yttrande.

Å andra sidan kan Samiras språk ses som ett uttryck för att hon är självsäker och medveten, såväl inför sig själv och andra, som inför språket i sig. Hon kastar sig mellan olika språkstilar och är i högsta grad medveten om vad som är "hennes språk". Det kommenteras inte av de övriga som ett konstlat iscensättande av sig själv, utan, för att låna ett uttryck av Rickard Jonsson, tycks ses som ett "naturligt vara" (2007:71). Att hon ofta är den som väljer musiken, den som bestämt säger sig lyssna på reggae, och som växlar mellan olika språkstilar, kan i det avseendet tolkas som att hon, trots att hon av flera anställda beskrivs som osäker och "med en fot i vardera kultur", är relativt bekväm med sina identiteter eller snarare med den identitet som består av att man använder resurser från olika sammanhang.

Det är inte ovanligt att ungdomarna har en flexibel relation till språket. En dag följer Jesper med Camilla och Dena på en lektion. Det är stökigt i klassrummet: flickorna kastar saker på varandra och läraren har problem med att dämpa dem. Mitt bland allt stöj finner de en gemensam strategi för att tillskansas sig fördelar gentemot läraren.

Två av tjejerna, Dena och Camilla, har svenska och engelska med en lärare. Jag går bort till salen och sitter med. Det är minst sagt kaotiskt – tjejerna är högljudda, bråkar, skriker åt läraren, kastar suddgummi och pennor på varandra. Dena sitter vid datorn och jobbar med något, medan Camilla och jag och läraren spelar spel. När lektionen går mot sitt slut, leker Camilla och läraren spelet Hänga gubbe. Dena väljer ord, ett på tre bokstäver, och Camilla ropar ut det, så att de kan få gå ifrån lektionen. Läraren undrar hur hon kunde veta det. Dena ropar tillbaka "asså hon är min homie"¹¹ (kompis), hon kan mina ord". (Fältanteckningar)

Dena uttrycker att Camilla förstår hennes "ord" och gestaltar en allians. "Vi sitter i samma båt", tycks hon säga. Markeringen blir således ett medel för att manifesteras och befästa vänskapen dem emellan. Scenen ringar in hur etniska kategoriseringar, i enlighet med Hylland Eriksens perspektiv, kan bildas i samspelet mellan grupper för att utvidga identifikation mellan varandra.

Över huvud taget används språket på ungdomshemmen som en resurs i samspelet mellan ungdomarna. Att växla mellan olika språkstilar, att ibland använda "slang"

11 "Homie" är ett slanguttryck för "kompis", vilket ursprungligen kommer från engelskans "homeboy". <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=homie>

och ibland inte, är en del i det språkmönster som ungdomarna anpassar sig efter. Layal Kassielas Wiltgren konstaterar i sin avhandling, *Stolt! Om ungdomar, etniciteter och gemenskaper*, som baseras på en etnografi om ungdomar i en multietnisk högstadieskola utanför Stockholm, att "språkblandning inte behöver vara ett uttryck för bristande svenskkunskaper" (2014:48), vilket även visas av Rickard Jonsson i boken *Blatte betyder kompis*. Tveklöst är det så även på ungdomshemmen att denna språkliga flexibilitet är ett lekfullt experiment vad gäller språk och uttryckssätt, men också vad gäller identifikation och språkets performativa kraft.

Följande utdrag från fältanteckningarna åskådliggör hur Sara, en av ungdomarna, förhåller sig och reflekterar kring sin nya tillvaro på institutionen. Ungdomarna sitter samlade i fikarummet, ser på musikvideo och sjunger med i en låt, alla stämmer in i sången förutom Sara. Musiken är ny för henne. Doktoranden, Maria, pratar ofta med Sara under sina fältobservationer och Sara vänder sig ofta till henne under fältbesöken. Sara beskriver sig som en svensk "raggartjej" och när Sara först blir inskriven på institutionen har hon, enligt personalen, behov av att markera att hon har svensknationalistiska sympatier.

Sara sitter ofta med de andra flickorna i soffan, lyssnar på musik, tittar på tv, pratar och håller om varandra. Särskilt hon och Emina verkar ha en jargong där de pratar och kramas och skojar. Vid ett tillfälle när Emina skall till rökrummet ropar hon till Sara, "Jalla cho" och Sara tittar mot mig och skrattar, nästan lite genant. "Shit, de skulle inte tro mig hemma om de kunde se mig nu", säger hon. "Vad betyder det?", frågar jag. "Äsch, det är bara uttryck, du vet vi snackar så här, jag kunde inte sånt innan men det är bara, ja, uttryck liksom." (Fältanteckningar från Marias material)

Den sista frasen är intressant att stanna upp vid. Sara tycks vara osäker på vad begreppet egentligen betyder, men ordens betydelse är sekundära i sammanhanget. De fungerar kanske mest som ett sätt att kommunicera med en annan av ungdomarna, Emina: som ett sätt att uttrycka närhet och identifikation. Personalen har tidigare redogjort för hur Sara i början av sin vistelse uttryckt högerextrema och i vissa fall direkt rasistiska åsikter. Vid ett tillfälle har hon exempelvis vägrat att skaka hand med en anställd på grund av att dennas språk och utseende vittnade om att hon inte var svensk. Sannolikt är det med anledning av denna bakgrund som hon efter att Emina har ropat "Jalla cho" stannar upp för ett ögonblick och kommenterar hur hon själv har förändrats. Institutionsvistelsen har gjort något med henne, hon lyssnar på ny musik (se nästa avsnitt) och hennes språk är inte längre exakt detsamma.

Magnus Carlsson eller hiphop?

Musiksmak, preferenser för musikstilar och artister, är en viktig del i ungdomars identifiering av sig själva och av varandra (se exempelvis Bennett, 2000). Musik kan användas för att positionera sig i relation till olika subkulturer, där även klädstil, värderingar

kring livsval, politik och så vidare ingår men också, vilket vårt material visar, ges etniska markörer. Detta åskådliggörs också på flera sätt i vårt material.

I ett samtal mellan doktoranden Maria och Rolla, en av ungdomarna, blir smaken, vad beträffar både musik och mat, frågor som används för att förhöra sig om etnisk tillhörighet och för att förklara det svenska och "vi andra". Under en dag på institutionen får Rolla höra av en annan flicka på avdelningen att doktoranden Maria (vars utseende kan antyda en invandrarbakgrund) "är svensk". Det verkar förvåna henne, och hon vänder sig mot Maria för att höra om är "liksom svensk". Därefter redogör Rolla för vad hon själv uppfattar som typiskt "svenskt".

Rolla: "Stämmer det? På allvar? Är du liksom svensk, liksom lyssnar du på Magnus Carlsson och sånt?" [Rolla ser på mig med skepsis]

Jag blir osäker på hennes fråga eftersom jag inte lyckas associera Magnus Carlsson till någonting alls.

"Vad menar du?", frågar jag.

"Ja men gillar du att lyssna på, du vet ... Magnus Carlsson, och sån musik? Du vet, som vi gillar att lyssna på hiphop", svarar Rolla.

När jag förklarar att min musiksmak är tämligen blandad och nämner ett par av mina favoritband ser Rolla häpen ut och börjar skratta.

Rolla: "Okej, så du är inte så typisk du vet som här du vet, ja men som maten [Rolla grimaserar och ger ifrån sig ett läte för att visa att hon är äcklad] som är svensk, som, vad var det vi fick häromdagen? [Rolla ser på Sara] Jo, den där dillsåsen med något kött, usch, smakar ingenting alls. Gillar du stark mat? Jag gillar stark mat, med ris, eller du vet när det smakar mer, med chili och sånt." (Fältanteckningar från Marias material)

"Är du liksom svensk, liksom lyssnar du på Magnus Carlsson?" Sedan följer ett ytterligare exempel på vad svenskhet innebär: dillsås. Rolla använder alltså både musik och mat för att markera vad hon uppfattar som svenskt och icke-svenskt. I båda fallen inleder hon med att hon exemplifierar det som hon ser som är svenskt. Hon konstaterar sedan att Maria inte är så "typisk svensk" när Maria inte placerar in sig i den av Rolla typifierade svenska musiksmaken. Själv föredrar hon hiphop och stark mat. Den svenska maten och musiken framstår som tam och tråkig och kontrasteras mot vad Rolla verkligen tycker om, vad hon identifierar sig med. Och inte bara hon; hon placerar dig i ett kollektiv: "vi gillar att lyssna på hiphop", där vi:et representerar det icke-svenska.

Just ungdomarnas identitetsskapande processer nämner Nils Hammarén (2008) som särskilt betydelsefulla i konstruerandet av vilka de själva och andra "är" i sin undersökning av unga män i förorten. Ungdomar placerar sig mellan olika kategorier och upplevda dikotomier; ibland gör man svenskhet, ibland tar man avstånd från det svenska.

Att just smak är en väsentlig men inte så distinkt ingrediens i etniska tillskrivningar visas exempelvis i en etnografisk studie av ungdomar på en skola i Sydafrika. På Fernwood High School visade det sig att de markerade sin och andras etniska tillhörighet genom att peka på olika smakpreferenser (Dolby 2000). "Smak, i samklang med andra krafter, strukturerar hur studenterna definierar sig själva och hur de konstruerar et-

niskt andra. En strikt uppsättning av smakpreferenser som kan sammankopplas med etnicitet är dock svår att urskilja; trots att studenterna markerar gränser genom smak så omskapas, ändras och förkastar man dem på samma gång" (Dolby 2000:17, vår översättning). Ungdomarna tenderar alltså att använda sin bakgrund och smak som en del i experimenterandet kring vilka de själva och i utrönandet av vilka andra är.

Ungdomsinstitutionen är, som tidigare nämnts, en så kallad total institution som skapar en form av "tvångskontakter", kontakter med människor man inte själv valt att umgås med. Ungdomshem kan kritiserats för att de skapar relationer mellan ungdomar som har problem, platser där man lär sig än mer om kriminalitet eller droger (Dodge, Dishion, Lansford, 2006). Å andra sidan kan denna typ av total institution uppenbarligen, vilket diskuterades tidigare, också bryta ner föreställningar om kategorier; ansikte-mot-ansikte-kontakter är effektiva i denna mening. Som en institutionschef uttryckte det: "De är ju i samma situation här. – Och så blir de kompisar med personer som de aldrig hade träffat annars. A, som tjejen från förorten som är kompis med en riktig bondkulla, alltså verkligen ursvensk tjej, och du vet de är verkligen vänner."

Sara som nämndes ovan beskriver en förändring som skett via gemenskapen på institutionen. Hon beskriver denna förändring bland annat genom att exemplifiera vilken musik hon lyssnar på då hon förklarar för Maria:

att hon "egentligen" inte gjorde vissa saker innan hon kom till institutionen som hon gör nu. Dessa saker förknippas med hur och vad de andra flickorna gör och säger, uttryck, musiksmak, hon säger själv att hon inte lyssnade på "sån här musik" innan, och annat. Jag frågar henne vad hon menar och hon förklarar att hon är raggare och "lyssnar ju på rock och sånt". (Fältanteckning, Maria)

Personalen har beskrivit Sara som främlingsfientlig då hon anlände till institutionen, hon beskriver själv hur hon ruckat på sitt beteende och förändrat sin smak sedan hon kom till institutionen, det vill säga genom samröre med dem hon tidigare betraktade som icke önskvärda "främlingar". Hon har börjat lyssna på musik hon associerar med "dem" och hon använder vissa slanguttryck hämtade från den så kallade Rinkeby-svenskan.

Ungdomarna på institutionerna uttrycker inte bara vilka de själva är utan kommenterar även de övriga ungdomarnas smak i termer av etniska associationer. I samspråk med Lisa och Felicia blir de andra ungdomarnas musiksmak sammanvävd med tankar kring var Samira kommer ifrån. Jesper antecknar följande:

Jag kliver ut på verandan, där nu bara Lisa och Felicia är kvar. Det är vårsol, tjejerna ser ut att njuta av solen och musiken.

"Vad lyssnar ni på för musik?", undrar jag.

Felicia: "Svensk hiphop."

Jag: "Gillar ni alla samma musik?"

Lisa: "Felicia gillar sånt här, jag lyssnar på pop och sånt och Samira lyssnar på sån utländsk musik."

Jag: "Vad innebär det?"

Lisa: "Dom sjunger på ett språk man inte förstår." (Fältanteckningar)

Lisa artikulerar i utpekandet av Samiras musiksmak, "sån utländsk musik", en smak som gör att hon skiljer sig från de andra. (Samira har tidigare berättat att hon nästan bara lyssnar på reggae.) De populärkulturella preferenserna signalerar således att det inte enbart handlar om smak utan också etnicitet; de tycks tätt sammanvävda. I beskrivningen av både Lisas och Felicias favoritmusik används genren "hiphop respektive pop" för att redogöra för favoritmusiken. Att Lisa inte förstår vad Samiras favoritartister sjunger blir det beskrivande element som ges betydelse men kanske är det rytm och takt som inte heller är riktig igenkännbara. Men även personalen kan kategorisera ungdomar på grund av musikval. Man gör kanske inte stor affär av det men det etniska konstaterandet finns där:

Medan vi sitter och pratar i möteslokalen hörs plötsligt hög musik, det låter som om någon rappar, från rummet bredvid. "Det är någon som spelar musik", säger Magnus och skrattar. Tydligt ligger ungdomarnas musiksalsal i närheten. Jag uppfattar hur någon skriker "motherfucker" i mikrofonen.

Magnus återgår till att fylla i ett dokument. Han utbrister "så" när han är klar med en uppgift. Musiken från rummet bredvid fortsätter. "Våra utländska pojkar, hör jag, man lär sig hur de låter", säger Magnus. (Fältanteckning)

Skämtsamma smädelser

Ungdomshemmen är inte bara platser fyllda av situationer som har med behandling, rutiner, och konflikter att göra. De kan också vara hemlika (Wästerfors, 2013). Men dessa hem tycks karakteriseras av en viss typ av humor. Man retas och skrattar såväl ungdomar emellan som i samspelet mellan personal och ungdomar. Den senare interaktionen har, som tidigare nämnts, analyserats av Gradin Franzén och Aronsson (2013), som konstaterat att skämten kan infatta en social kontroll av ungdomarna från personalens sida. I vår undersökning urskiljer vi även en tydlig skämtsam jargong mellan ungdomarna. Emellanåt använder ungdomarna etniska tillskrivningar för att dela ut skämtsamma smädelser till varandra. Följande exempel ger en bild av hur det kan låta eleverna emellan.

Helena sitter i soffan och Samira blir irriterad på henne för något, och säger att "du är så jävla svart av dig, jävla negerjävel" till Helena (som inte är särskilt mörk), och slår henne i huvudet, lite försiktigt. Helena verkar inte reagera märkbart.

Lite senare, när några av tjejerna efter viss övertalning fått tillåtelse att laga pannkakor, sitter jag och Lisa och Helena kvar i soffan. Bilderna på modellerna visas upp i rutan, det är tre kvar och en ska åka ut. När Lisa får se en av tjejerna, den rödhåriga, säger hon: "Jag hoppas hon med näsan åker ut, jävla ginger-fan". (Fältanteckningar)

Både Samira och Lisa använder sig av andras utseende i det citerade stycket. Det är värt att notera att båda två kastar ur sig smädelserna utan att någon egentlig provokation föreligger. Det är med andra ord inte tal om en hetsig konflikt, snarare uttrycks det i en lugn och sansad miljö, där ungdomarna roar sig med att se på ett tv-program. Helenas behärskade reaktion på de av Samira uttalade glåporden är ett uttryck för denna icke laddade stämning: Samiras språkhandling är tämligen "tom" på innehåll. Ingen verkar heller reagera märkbart. Två närmast identiska situationer från fältobservationerna kan användas för att påvisa hur det här fenomenet återkommer i det insamlade materialet.

Charlotte, en ur personalen, blir delegerad att hjälpa till i köket. Jag går efter för att vara behjälplig. På vägen till köket ser jag hur Madin kommer gående bakom mig. När hon ser Sonja sitta i soffan, utbrister hon högljutt:

"What's up nigger!"

Sonja skrattar som svar. (Fältanteckning)

Vid ett annat tillfälle:

Vid 15-tiden ser jag på tv med Lisa och Helena. När Samira kommer gående förbi säger Helena "Hello nigger" till henne, och precis efteråt kramas de två. Vänskapligt. (Fältanteckning)

Över huvud taget är det svårt att tolka sådana handlingar som annat än som uttryck för ett slags skämtsamt tillhygge i kommunikationen på avdelningarna. Den engelska sociologen Les Back visar i boken *New Ethnicities and Urban Culture* hur skämtsamma glåpord kan fungera som en manifestation av vänskap bland ungdomar: de vänskapliga band som bundits understryks genom gliringarna och uttrycker att relationen är stark och beständig. Samma tanke lyfter Rickard Jonsson fram i boken *Blatte betyder kompis*. Skämten visar vilka som står en nära, vilka som tillåter att man skämtar om dem, kort sagt vilka som är ens vänner. Les Back (1996:75) skriver följande om gliringarna: "De markerar inte endast toleransens gränsdragningar inom de dyadiska vänskapskedjorna, de markerar även vilka som är inkluderade i kamratgruppen: vilka som är "okey" och som man kan skämta med, samt vilka som är de exkluderade 'knäppskallarna'".

Även personalen spelar stundom med i dessa interaktioner. Följande scen utspelar sig efter att middagen har serverats. Solen skiner och en av tjejerna, Simone, har tillsammans med behandlingsassistenten Halim gått ut på altanen. Simone målar naglarna, Halim läser tidningen. Från en högtalare strömmar musik som Simone har valt. Snart går också jag och Petter, en annan anställd, ut i kvällssolen.

Madin, en ung flicka, kommer ut på altanen, hon ska snart åka iväg och köpa godis.

"What's up gangsters?", säger hon.

"What's up my nigger", svarar behandlingsassistenten Halim. (Fältanteckning)

Att personal inte reagerar på språkbruket och emellanåt "spelar med" kan delvis förklaras med hjälp av den sociologiska klassikern Erving Goffman och dennes *Totala in-*

stitutioner. I boken skriver Goffman om hur de institutionella ramar och den kultur som präglar låsta miljöer influerar människor till att de gör den institutionella kulturen till sin. Att Halim, som tillhör personalkategorin, använder det ungdomliga språkbruket kan vara ett sätt att svara "på samma språk" (flickan Madin har tidigare hälsat sällskapet med "gangsters"): ett sätt att vara delaktig i det lekfulla och kamratliga. Kanske kan man jämföra det med andra avsteg från den institutionella ordningen som de låtsasbråk på ungdomshemmen som Wästerfors (2014) analyserat. Även vid dessa låtsasbråk lämnar man under korta pass tillfälligt positionerna elev och anställd genom att hota eller slå till varandra på skoj och därigenom markera en personlig närhet. Låtsasbråk, liksom utbytet ovan, äger rum utanför de schemalagda aktiviteterna, det vill säga när ingenting särskilt förväntas hända. Det finns dessutom en annan likhet – all lekfullhet flörtar med allvaret: låtsasbråken med det allvarliga slagsmålet, och etniska skämtsamma tillmälen med det som rätt och slätt blir till tillmälen eller ett tillhygge i en verklig konflikt.

Tillhygge och kritik

I vissa situationer används etnicitetstillskrivningar emellertid inte som skämtsamma gliringar utan som smädelser för att kränka och sära. När ungdomarna Sonja och Astrid hamnar i ett verbalt bråk är det inte tal om skämtsamma gliringar.

Sonja har lämnat soffan och gått iväg. Efter en stund hörs skrik från andra sidan avdelningen. Personalen springer dit bort, det är Sonja och Astrid som har hamnat i ett verbalt bråk. "Din jävla negerhora, jag ska cutta dig, din mamma vill inte ens ha dig", ropar Sonja. Övriga tjejer sitter i soffan och följer vad som pågår. En av dem, Camilla, vänder sig till mig och säger att "det är så här det är på kvällar, folk skriker och slåss." (Fältanteckning)

Bråket avbryts abrupt av att personalen går emellan och skiljer de två flickorna från varandra. Till skillnad från tidigare exempel där etniska smädelser används på ett skämtsamt sätt för att markera närhet och vänskap kan Sonjas utbrott enbart tolkas på ett sätt. Hon använder "negerhora" som ett redskap i kränkningen. Därtill kan vi fästa vikt vid hur Camilla strax efteråt vänder sig mot fältarbetaren och påtalar att det är så här de har det på kvällarna. Hennes utlåtande sägs med glimten i ögat men vad hon otvivelaktigt gör med konstaterandet är att hon inte låter den passera obemärkt. Hon anser att situationen måste förklaras: sådana utbrott tillhör institutionens vardag och hon markerar också att fältarbetaren befinner sig där som en utomstående och att hon i sin tur är medveten om Jespers roll på institutionen.

Etnicitet kan också användas som ammunition i en kritisk argumentation. I en tidigare studie av Goran Basic (Basic, 2010; 2013) uppmärksammades hur ungdomar med invandrabakgrund kan rikta kritik mot institutionspersonalen då de jämför sig med behandlingen av ungdomar som har svensk bakgrund. Framställningarna görs genom att olika kategorier som "blattar", "kanakas", "utlänningar" eller "svennar" relateras

i samtalen. Även svenskarna kunde kategoriseras av ungdomarna med invandrarbakgrund; nedan följer ett samtalsutdrag som följer på en sådant längre exemplifierat klagomål om diskriminering:

Goran: "Men upplever du skillnad i hur man bemöter invandrare jämfört med svenskar på SiS-institutioner?"

Ahmet: "Aaa, det beror på. Det finns svenskar, det finns schyssta svenskar som ... Det finns schyssta svenskar som möter mig på ett bra sätt. De visar mig respekt tillbaka men det finns några som, som säger 'jävla svartskalle'. De hatar svartskallar."

Ibland relateras hur ungdomarna försöker använda den formella sociala kontroll som finns tillgänglig gentemot personalen. Ahmed, exempelvis, vet att etniska tillmälen inte får användas av personalen så han berättar att han anmält ett sådant fall till institutionschefen: "De ska inte kalla mig för blatte, så jag anmälde det till chefen".

Klagomål och kritik, som refereras i Basics undersökning, handlar ofta om vardagliga ting. Ungdomar med invandrarbakgrund berättar om situationer där de tyckt sig ha behandlats annorlunda än ungdomar med svensk bakgrund. Det handlar om uppförande och regler på fotbollsmatcher, om att få lov att gå ut och köpa godis, om att få permission eller om att åka på en utflykt. Ibland beskrivs händelser och situationer som inbegriper dem själva men ibland exemplifieras orättvisor via berättelser om kollektivet "vi icke-svenskar" versus "svenskarna".

Etnicitet som personalens sätt att förklara och förstå

Detta avsnitt handlar framför allt om hur man från personalens sida använder en specifik form av redovisande förklaring (Scott och Lyman, 2013/1968) till problem eller beteende hos ungdomar som kopplas till frågor om etnicitet. Inte sällan tycks "kulturkrocken" tillhandahålla en sådan förklaring. Den kan appliceras på tolkningar av ungdomarnas bakomliggande problem eller beteende på institutionen men också peka på olika svårigheter som finns inbegripna i personalens arbete.

Även andra svårigheter pekas ut som när ungdomarna sägs använda etnicitet strategiskt. Samtidigt är dessa beskrivna manövreringar något man tycker sig genomskåda, det vill säga något av en yrkeskompetens, som kanske kan sägas ingå i ett spel mellan ungdomshemmens kategorier: personal-ungdomar.

"Kulturkrocken"

Vissa anställda använder explicit begreppet kulturkrock, vissa värjer sig delvis mot termen. Ibland iklär sig förklaringen andra språkliga dräkter: ungdomar beskrivs som "splittrade", eller att de står "med ena foten i vardera kultur". En flicka beskrevs som "kluven". Kulturkrocken dyker upp lite här och var: i intervjuer med personal och i fältanteckningar, i interaktion mellan fältarbetarna och personalen och mellan personal sinsemellan. Inte sällan görs det i hänvisning till arbetet med föräldrar.

En dag sitter jag och Carina, en personalmedlem, och talar i personalrummet. Samtalet leds in på svårigheter som hon har upplevt vad beträffar föräldrar med utländsk bakgrund.

Det blir "svårt för föräldrar att förhålla sig till vad som är rätt eller fel". Vidare menar hon att "det blir en tuff kulturkrock". Det går ju inte att gå i någon kurs för att lära sig. (Fältanteckningar)

Föräldrars sätt att uppfostra och det som tagits för givet exemplifieras av en institutionschef med att våld i hemmet är vanligt i invandrarfamiljer. Enligt honom uttrycker särskilt pappor en frustration över att inte ha de verktyg som de behöver för uppfostran: att aga är liksom en självklar del i uppfostran. Han tillägger: "Och vi kan ju hävda lagen men vi måste ju också ha en kulturell förståelse trots riskerna med detta."

Följande relativt långa utdrag beträffar "invandrantjejer" kommer från en intervju med behandlingsassistenten Klas och ger inblick i hur man kan resonera kring svåra

aspekter av arbetet. Han spinner på tråden om hemländers strängare syn på flickors uppförande och kontrasten till svenska normer.

Klas: "Sen är det ju en hel del invandartjejer, där kulturkrockarna kommer, och dom är ju också svåra."

Jesper: "Vad kan det vara för kulturkrockar?"

Klas: "Ja, det här, mammorna då, oftast också, kommer ifrån sin kultur, i sitt land, hem... ursprungsland, och kommer till våran där vi kanske inte riktigt har samma syn på vad tjejer får och inte får i sitt hemland. Och så går dom här flickorna i skolan, man umgås med den svenska kulturen så att säga, där blir det krockar och det går snett."

Jesper: "Mm. Hur hanterar man det då?"

Klas: "Ja, det är jättesvårt, för många gånger är ju det också ett språkproblem, där man ska, så vi försöker hålla kontakten, en till två gånger i veckan, med föräldrarna, och det är ju jättesvårt att ha en sån kontakt med en sån förälder som har svårt med språket, du kan inte förmedla känslor, du kan ofta inte förmedla verktyg till en sån förälder. Och även om hon förstår det, så går det inte ihop med hennes kultur. Och där flickorna då, ja det blir nån slags revolution där hemma, och det går inte ihop, och det handlar många gånger om självförtroende och då kanske man hamnar i missbruk osv, man rymmer hemifrån och sköter inte sin skola och, så dom tjejerna har det ju inte lätt." (Intervju)

Utdraget illustrerar hur flera från empirin återkommande problem sammankopplas med den förklaring som handlar om kulturkrock. Klas nämner språkproblemet, som innefattar svårigheter för personalen, trots relativt täta kontakter med familjen (oftast mammorna). Vidare pekar han på den skiftande syn på regler och normer, "vad tjejer får och inte får i sitt hemland". Och, slutligen, nämner han svårigheterna för ungdomarna: flickorna revolterar när de ställs inför olika kulturers krav (ofta det som benämns "dubbelheten"). Nedan följer en utveckling av dessa kategorier: språket, uppförande och "ambivalens".

I enlighet med ett etnometodologiskt angreppssätt är det centralt att undersöka hur kulturkrocken används som förklaringsmodell. I vilka situationer anses den vara godtagbar? Vilken mening ges begreppet i dessa fall? Avsnittet kommer att fokusera på hur uppfattningen om en kulturkrock, implicit och explicit, används och förstås av personal på SiS ungdomshem.

Språket

I intervjuer och fältobservationer finns återkommande hänvisningar till hur språket och språkförbistringen utgör en del av den problematik som finns inbegripen i arbetet på institutionen. Dels används språksvårigheter för att påvisa föräldrars och ungdomars tillkortakommanden i behandlingen, dels för att understryka vilka svårigheter dessa vållar personalen i deras arbete. Det är inte alltid man explicit hänvisar till en kulturkrock men diskussioner om språk finns ofta i anslutning till eller är integrerat i

sådana diskussioner. Ibland särskiljs "invandrarföräldrar" snarare än "invandrarungdomar" som problematiska på grund av bristande språkkunskaper. Från fältanteckningarna finner vi följande från ett samtal med Jasenko, en personalmedlem.

Problemet med invandrarfamiljer, menar han, är att de inte är lika insatta, engagerade. Han har själv erfarenhet från att ha tränat ett [idrottslag]. Samma mönster har han noterat där: "de med invandrarbakgrund är inte lika engagerade och medvetna". Det bottnar i språkkunskaper, säger han. Han lyfter fram ett exempel från arbetet, där en mamma inte är med på vad som är rätt eller fel och där dottern får sätta spelreglerna. Ansvar läggs istället över på syskonen. (Fältanteckningar)

Språkförbistring lyfts fram som ett stort problem. De bristfälliga språkkunskaperna sägs försvåra arbetet genom att föräldrarnas samarbetsförmåga blir begränsad. Detta resulterar enligt Jasenko i att föräldrar "med invandrarbakgrund inte är lika engagerade och medvetna". Språket blir avgörande för att beskriva och bedöma föräldrarnas lämplighet "eller eventuella olämplighet" som förmyndare och samarbetspartner i arbetet med personalen. Flertalet anställda lyfter fram det problematiska i att "språkligt nå ut" till föräldrar, att förmedla ett budskap. I samtalet med behandlingsassistenten Klas är språkförbistring inbegripen i ett större fenomen – i en kulturkrock. Svårigheten att kommunicera bottnar i förlängningen i en oförståelse inför "vår kultur".

Klas: "... vi hade för ett tag sen en tjej här som bodde och hon hade jättejobbigt med dom här kulturkrockarna, där mamman och pappan står framför flickan och säger, på deras språk då, att hon ska brinna i helvetet i stort sett, och så översätter flickan det till mig, alltså jag blir ju stum, jag vet inte, hur ska jag hantera det här? Det blir ju otroligt svårt för mig att hantera. Alltså jag kan ju inte säga: 'ni kan inte säga att eran dotter ska brinna i helvetet', för förmodligen ingår det i deras kultur, att när tjejerna inte gör som dom ska, så ska dom brinna där, det är ju jättesvårt, det går inte att lägga sig i, det är svårt." (Intervju)

Klas beskriver ett dilemma som uppkommer då en förälder uttrycker att dottern "ska brinna i helvetet", han säger sig inte veta hur han ska hantera det. Uppenbarligen är inställningen inte något han stöder men han säger sig disciplinera sina reaktioner. Citatet kan kopplas till vad Scott och Lyman (2013/1968) benämner som "fatalistiska" förklaringar. En förklaring som är fatalistisk bottnar i en föreställning om att vissa krafter inte kan bemästras. Klas beskrivning tycks implicera att kulturkrocken är omöjlig att ta sig an eftersom ståndpunkten att någon ska brinna i helvetet ingår "i deras kultur". Kulturen tecknas som något orörbart, något som måste respekteras: "det går inte att lägga sig i". Kanske är den oöverbinnerlig, kanske anser han att man inte bör försöka?

Den av Klas beskrivna dikotomin mellan deras/vår kultur är vanlig i den etniska klassifikation som görs mellan människor av olika etnicitet (se Hylland Eriksen, 1993/2000:77ff). Dikotomisering påvisar hur språket, och ibland olika tillskrivna drag i kulturen eller religionen, signalerar att det finns en upplevd distans mellan oss och dem. Citatet ovan ringar också in vad Hylland Eriksen uppfattar som elementärt i sin

syn på etnicitet: det handlar om aktualisering av något i relationen mellan kategorier som är situationellt bundet, (i detta fall en återberättad situation), vilket påvisar skillnader.

Emellanåt sätts likhetstecken mellan språk och kultur. I en intervju med Torbjörn, ur personalen, påpekar han att en elev som "inte umgås med några svenskar" hamnar utanför den svenska kulturen, vilket resulterar i ett alldeles eget språk. Torbjörn har tidigare berättat att många av deras ungdomar kommer från miljöer där man mest umgås med andra ungdomar som har en invandrarbakgrund.

"Det är likadant med en annan flicka här nu, det är likadant här då, så hon säger själv då att 'vi träffar inte, vi umgås inte med några svenskar', det finns inga, utan det är bara invandrare och det är invandrare i gäng och så här då va, och då får dom ju inte, dom vet ju inte den svenska kulturen då. Utan dom skapar egna. Dom pratar ju då, om då att vi har ett eget språk och det här gänget så att säga så va, det är min kultur." (Intervju)

I ett samtal med behandlingsassistenten Javier görs en uppdelning mellan de som talar språket "på rätt sätt" och de som talar slang, som i vissa förorter. Han uttalar sig med moraliskt patos, korrekt svenska är inte bara korrekt, det är respektfullt att använda det korrekta språket:

"Jag är nog med språk, jag hatar slang. Det är respektlöst." På så vis, menar han, har han alltid varit "svensk". Han lärde sig språket på "rätt sätt", växte upp i ett litet samhälle, "inte som i vissa förorter, där man inte pratar ren svenska". (Fältanteckningar)

Etnicitet och språk bär också på en klassdimension; Javier associerar slangen till vissa förorter, vilket vi kan anta representera marginaliserade förorter med många etniska minoriteter. Aleksandra Ålund skriver i *Paradoxes of Multiculturalism* hur språket är ett av de ting som kan användas för att separera människor, mellan de som har det korrekta språket och de som inte har det. Som exempel nämner Ålund och Schierup hur den så kallade "Rinkebysvenskan" (1991:91), "den svenska som förknippas med de mångkulturella förorterna", kan fungera som ett stigma i samhället. Samtidigt har vi sett att det i lokala kulturer som bland ungdomshemmets ungdomar tvärtom kan vara stigmatiserande att inte använda denna sociolekt (Bengtsson, 2012).

Även Laurent uppehåller sig vid språkskillnader när Jesper frågar vad han menar när han tidigare förklarat att det inte är någon skillnad på ungdomarna. De talar svenska, ofta nästan utan brytning, men när man träffar föräldrarna är det lite annorlunda.

Jesper: "Är det då språkligt eller är det kulturellt?"

Laurent: "Både och."

Jesper: "Både och."

Laurent: "Både och faktiskt. Oftast språkligt. Det är den här språkbarriären som inte har lyckats, eller vill, vissa vill inte lära sig svenska, vissa ser det som ett hinder och vissa ser det som en svårighet också. Men det är klart, det har ju både kulturellt också. Som du kan ju inte

prata med allas mammor här till exempel om pojkvän, flickvänner, sex, p-piller, såna grejer ifall dom har utländsk bakgrund. För det är lite tabubelagt att prata om sånt, och det är lite hemligt, oftast vill ju inte tjejerna att man ska ta det med föräldrarna heller.” (Intervju)

Även om Laurent inledningsvis poängterar att man inte gör skillnad mellan ungdomar från Somalia, Sverige eller Finland tillskriver han föräldrarnas bakgrund desto större betydelse. Att dra en gräns mellan kultur och språk tycks vanskligt, snarare verkar de två samverka. Språkbarriären som står i vägen för samarbetet finns invävd i de upplevda kulturella olikheterna. Det blir således svårt att tala med föräldrarna inte bara på ett rent språkligt plan utan också för att ens kulturella värderingar skiljer sig åt. På så vis ringar Laurent in hur betydelsen av etnicitet, de kulturella och språkliga differenserna, spelar in i personalens arbete i samarbetet med föräldrarna.

Föräldrarnas bakgrund lyfts ofta fram i intervjuer, exempelvis hur oförmågan att uttrycka sig nyanserat kan försvåra arbetet. Behandlingsassistenten Carina uttrycker tankar som pekar i denna riktning när hon under en fältobservation menar att två språk och kulturer emellanåt blir oförenliga, vilket resulterar i att ungdomen hamnar i en "sax", en svår situation: "jag tycker synd om utländska barn, dom hamnar i en sax".

Bilden av föräldrarnas djupt rotade inbäddning i sin ursprungskultur och i sitt språk framställs som ett hinder även för ungdomen. Som tidigare nämnts är språket ett av de ting som kan användas för att separera människor: för att göra en uppdelning mellan de som har ett visst språk och de som inte har det. Stundom används språkproblemen för att förklara hur arbetet blir närmast ogenomförbart och hur föräldrarnas oförmåga till samarbete är förenat med just bristande språkkunskaper. När Laurent uttrycker att "det är den här språkbarriären som inte har lyckats, eller vill, vissa vill inte lära sig svenska, vissa ser det som ett hinder och vissa ser det som en svårighet också", implicerar han också att viljan att lära sig är väsentlig – det handlar inte bara om att inte kunna. Viljan till samarbete beskrivs som tätt sammanvävd med den språkliga förmågan och viljan att förkovra sig i det svenska språket.

Ett mönster som genomsyrar de empiriska exemplen är hur språket ofta sammankopplas med något annat: med en annan kultur, med ett avstånd, med engagemang och strategier. Dessa fenomen ligger alla nära kulturkrocksförklaringen. En språkförbistring vittnar med andra ord om ett avstånd till det svenska. Nästa del kommer att handla om detta: hur kulturkrocken också tolkas som ett avstånd till de normativa praktiker, de regler och normer, som uppfattas som svenska.

Uppförande och andra etniska markörer

Regler och normer är återkommande teman i samtalen med personal på ungdomshemmen. Man resonerar kring ungdomars beteende, hur de följer regler och inte följer regler, hur olika normer kan ta sig uttryck. Vilka mönster förenar, särskiljer, återkommer i beskrivningarna? I vilka fall lyfts etnicitet, föräldrars och ungdomars bakgrund, fram som regel- och normavvikande?

Flera anställda har pekat på skillnader mellan de svenska flickorna och de med invandrarbakgrund beträffande hygien och renlighet. Där är de förstnämnda mer problematiska. Under en fältobservation när Jesper sitter tillsammans med Laurent i personalrummet, berättar Laurent att han har hittat en hög med kläder i en av ungdomarnas rum, otvättade och illaluktande. Han vill uppmärksamma Jesper på etnicitetens betydelse i detta fall. De svenska tjejerna är mer skitiga. Denna uppfattning som han säger sig dela med en annan anställd, förlägger han till de "utländska tjejernas" kultur, på samma sätt som han anger att det i hans "utländska kultur" är viktigt med hygien och renlighet.

Laurent är främst bestört över smutsen på kläderna, han har svårt att se sådant. Och, vilket han menar är relevant för min undersökning, just detta med hygien och att sköta den, det är svårigheter som man märker främst hos svenska tjejer – dom är mer "skitiga". Utländska tjejer klarar att sköta sin hygien bättre. Som exempel nämner han en diskussion han och Ellen ur personalen förde igår, där Ellen menade att man kan "ta på deras hår och sniffa på det" och det luktar gott. Båda har gjort samma iakttagelse. Laurent, som ju har invandrarbakgrund, säger att "i min utländska kultur, där är det här med renlighet viktigt". (Fältanteckningar)

En annan dag talar Jesper med Javier. Hans uppfattning är att flickorna med invandrarbakgrund har större sociala färdigheter. De kan "tacka för maten, plocka bort efter sig och steka ett ägg". Dessutom är de renligare. Dessa synpunkter luftas när Jesper följer ungdomarna i skolan under dagen, under en paus då han talar med Javier då de sitter utanför klassrummet.

Samtalet leds in på att en del av personalen har invandrarbakgrund, han menar att det blivit mer och så och att det är bra. Och tjejerna känner av det och kan uppskatta det. "Den auktoritära mannen känner tjejerna igen från sin kultur", säger han. Samtidigt har han sett tendenser på att de utländska tjejerna "många gånger har andra värderingar hemifrån". Det kan handla om "grundfärdigheter: att man tackar för maten, plockar bort efter sig, kan steka ett ägg". Även renlighet, exempelvis när det gäller hygien, är något som enligt honom utländska tjejer är bättre på. (Fältanteckningar)

I en intervju med Thomas, som arbetar på avdelningen, tar också han fasta på de vardagliga praktikerna. Han exemplifierar med en scen från en måltid när Jesper frågar om han känner igen begreppet "kulturkrock", om det är något han hört på avdelningen.

Thomas: "Ja, det har väl kommit på tal vid ett par tillfällen, sådär. Och det gäller ofta såna här, vad ska man kalla det, uppförandenormer, kanske man kan säga, alltså hur man, typ bordsskick, där kan det bli lite krock ibland, vet jag. Det var nåt tillfälle när nån tjej skulle ta ur morotsskålen med händerna, för det gör dom hemma hos henne. Och så fick hon sig en rejäl tillsägelse, att 'såhär gör vi minsann inte här, utan vi tar med bestick', då va. Och där vet jag att hon tog väldigt illa vid sig, för att det var inget illa ment på något sätt, hon

försökte liksom inte, hon tänkte sig inte för, hon visste inte ens att det var så man gjorde här, om man säger så. Det är ju ett väldigt litet exempel, men den typen av saker, skulle jag vilja säga, det är väl där man har märkt av kulturkrockarna.” (Intervju)

Thomas ger en inblick i hur svårigheter som han härleder till begreppet kulturkrock aktualiseras och hanteras i arbetet på institutionen. Han antyder hur småincidenter vid ett matbord kan generera konflikter beträffande personalens hanterande av situationen. Kulturkrocken blir i detta fall inte ett uttryck för normer som skiljer sig mot de ”svenska” utan snarare förmedlas en kritik mot personal som inte kan de olikheter som kan existera samt den hänsyn som bör tas till dessa.

Javier är frispråkig och talar gärna om sin egen bakgrund. Den är, som han uttrycker det, ”blandad” vilket enligt honom själv emellanåt genererar vissa fördelar när man ska arbeta med ungdomar som har sitt ursprung från olika länder. Att man som personal gör skillnad mellan ungdomar med olika bakgrund värjer han sig däremot emot initialt.

”Jag har aldrig tänkt i dom banorna, att man gör skillnad”, tillägger Javier. Samtidigt har han en egen erfarenhet av en ”blandad” bakgrund. Han är född i [annat land]. ”Jag är kanske inte riktigt hemma i Sverige eller [annat land]”, säger han. ”Har aldrig umgått med utländska kompisar”, tillägger han. Han återkommer till att han ”inte vill göra skillnad”, men säger att han själv inte ”har förortsmentaliteten”, vilken enligt honom innebär ”att man måste hänga ihop med sina egna”. (Fältanteckningar)

Även om Javier anser att han inte tänker ”i dom banorna” gör han en tydlig distinktion mellan de som har ”förortsmentaliteten” och de som underförstått kännetecknas av en avsaknad av densamma. Vi vet inte riktigt vilka han underförstår med de senare: om det är människor med invandrarbakgrund eller svenskar eller en kategori som inte baseras på sådana distinktioner. Yttrandet är emellertid intressant på flera plan. Själva förklaringen föregås av en slags brasklapp: ”jag har aldrig tänkt i dom banorna” och det innefattar dessutom en viss kritik riktad mot dem som inte kan vara vidsynta: de som bara vill hänga ihop med de egna, som har ”en förortsmentalitet”.

Fältobservationerna genomsyras av flera exempel på fenomenet att man uttryckligen anger att man ”inte tänker i dom banorna”, det vill säga i termer av skillnader. Följande utdrag kommer från en morgon i personalrummet. Torbjörn har vid flera tillfällen beskrivit hur skillnader mellan olika kulturer kan försvåra arbetet på institutionen. I samtal med Maj, en behandlingsassistent, avvisar dock Torbjörn förfrågan om de tänker på etnicitet på institutionerna.

När jag anländer på morgonen, klockan är strax innan nio, träffar jag Torbjörn och Maj i personalrummet. Vi småpratar lite, Maj hör sig för om projektet. Jag berättar lite kort om det, nämner etnicitet och undrar om de reflekterat mycket kring ämnet.

”Nej”, svarar båda och ser på varandra.

”Vi tänker inte i de banorna”, säger Torbjörn.

”Jag tänker mest på pensionen”, skojar Maj.

Båda är överens om att etnicitet inte har någon betydelse på hemmet. (Fältanteckningar)

Vid ett tillfälle talar Jesper med en annan anställd, Jasenko. Han har tidigare talat om att det finns en överrepresentation av ungdomar med utländsk bakgrund. Sedan beskriver han sina funderingar om vad detta kan bero på. Han förlägger det till problem med ”gränssättning”, till stränga föräldrar som inte känner till ”vad som gäller”, ”okunskap om normer”:

”Man har funderat en del kring varför det är så”, säger Jasenko. ”En stor del är att föräldrar är omedvetna om saker i samhället”, säger han. Man har problem med gränssättning. Även om vissa föräldrar är hårda mot barnen så förstår man inte riktigt vad som gäller och har svårt att anpassa sig. Han exemplifierar med föräldrar han har haft kontakt med: ”De visste inte vad normerna är, hur långt vi ska släppa taget”. Som ett exempel nämner han tider. De är oftare ”friare” i svenska familjer. (Fältanteckningar)

Även Torbjörn är inne på frågan om familjernas så kallade gränssättningar eller uppföranderegler. För föräldrar från en annan kultur vållar det en vanmakt, menar han, då föräldrar hört talas om att i Sverige ”får man inte göra nånting mot ungdomarna”.

Torbjörn: ”Ja, alltså att helt plötsligt får dom (ungdomarna) en frihet som dom aldrig har haft. Att dom kanske inte kan hantera det. Att föräldrarna känner vanmakt, för det har jag hört en del föräldrar som pratar om, att man får inte göra nånting mot ungdomarna i Sverige va. Och att deras ungdomar använder detta, 'I Sverige får ni inte göra det, ni får inte göra det, för då ringer jag till polisen' och sådär. Så blir föräldrarna lite rädda för att utöva sitt föräldraskap. Till exempel att hålla fast ungdomen då när dom ska gå ut på natten då. Det är klart dom får göra det.” (Fältanteckningar)

Stefan, institutionschef, uttrycker, något liknande då han förklarar att ungdomarnas föräldrar hamnar i en svår situation i förhållande till sina barn.

Typiskt för ungdomarna är att de ”springer ifrån sina föräldrar”. Familjer som inte är integrerade i det svenska samhället tappar kontrollen över barnen som blir ”vilda” och härjar fritt. Vid frågan om detta problem resulterade i svårigheter att arbeta med behandling tillsammans med familj och föräldrar, svarar Stefan att det är klart att ”det kräver mer förberedelse, man får tänka en extra gång om man skall träffa en familj från Palestina än från Kiruna”. (Fältanteckningar från Marias material)

Ungdomarnas ambivalens

Att vissa ungdomar står ”med en fot i vardera kultur” är en återkommande beskrivning från de anställda vid de särskilda ungdomshemmen. Vad betyder det egentligen? Att

ha tillgång till flera kulturer eller språk skulle ju kunna ses som en fördel. I personalens beskrivningar ter det sig för ungdomarnas del oftare som en problematik. Detta är med utgångspunkt från arbetet med ungdomarna på de särskilda ungdomshemmen inte så förvånande – ungdomarna är ju placerade där med bakgrund av sina egna eller familjens problem. Men på vilket sätt, mer precist, är ungdomarna "kluvna" eller "splittrade mellan två världar" enligt personalens egna beskrivningar? Vi inleder med en intervju med Isabella där hon berättar om svårigheter som hon har erfarit i arbetet med en ungdom som har sitt ursprung från ett annat land än Sverige.

Isabella: "Hon är väldigt kluven. Hon är väldigt splittrad mellan två världar och hennes mamma är nog också splittrad i vilken inställning hon har till sin dotter och hur försvenskad det är lämpligt att hon blir, om man säger så. Så att hon har, den här eleven har svårigheter."

Jesper: "Mm. På vilka sätt tar sig det uttryck?"

Isabella: "Det känns som om hon har svårt att veta vilken identitet hon ska skapa sig. Det ... å ena sidan handlar det liksom om Koranen och liksom mer eller mindre på väg att bära slöja, eller få påtryckningar om det i alla fall, och sen å andra sidan så handlar det om väldigt mycket smink och utmanande klädsel och dom här bitarna. Att ha en pojkvän, ha sex, liksom, kanske vara orolig att vara gravid, inte kunna dela det med mamma, vara rädd att släktingar får reda på det. Inte kunna prata killar och sex." (Intervju)

Isabellas redogörelse pekar ut en ambivalens hos flickan men även hennes mamma. Flickan är "splittrad mellan två världar". Religionen pekas ut, "Koranen och liksom mer eller mindre på väg att bära slöja" som något som kontrasteras till en förmodat mer västerländsk hållning: "väldigt mycket smink och utmanande klädsel", "ha en pojkvän, ha sex", "vara orolig för att bli gravid". Även Klas antyder att det finns försvårande omständigheter kopplade till att människor bär med sig värderingar från sin kultur vilka blir svåra att anpassa för ett nytt sammanhang: det svenska. Det är enligt hans återberättade redogörelse den förklaring han ger till flickan då hon klagat på sin mamma. Denna bakgrund sägs ge upphov till en slags dubbelhet, en splittring hos ungdomarna. Även han ger en illustration via en redogörelse för en flickas situation, även här kopplas resonemanget till mamman. Jesper ber honom utveckla vad han menar:

"Det blir ju den här kulturrejen, många gånger så kan man (ohörbart), 'mamma är dum i huvudet' och så försöker man då förklara på nåt sätt att mamma kanske inte är så dum i huvudet, det bara att hon har, hon kommer från en helt annan kultur, så för henne är det jättejobbigt, och för dig är det ännu jobbigare, för du ska alltså leva lite grann i mammas kultur och du ska leva i våran svenska kultur, det blir ju sjukt svårt för dig att hantera dom här situationerna, det förstår jag, så man försöker liksom mötas nånstans på vägen där. Och det är inte lätt att jobba med dom här ungdomarna. Men har då en flicka som jag hade för ett litet tag sen, hennes mamma var ganska okej på svenska, och när jag var på hembesök kunde vi sitta i två timmar och prata vid köksbordet, jag tycker att det var jättekul, men den här flickan så också, den här flickan sa också att mycket av det du pratar med mamma

om, det säger hon tvärtom, när jag pratar med henne sen. Att hon inte riktigt håller med om saker och ting. Men det var ändå, jag tycker ändå att det var kul, och jag såg också hur den mamman växte, hon traggade på sin svenska där. Men det är inte alltid man får såna mammor, med dom bakgrunderna.”(Intervju)

I intervjuutdraget ser vi hur Klas inför Jesper hänvisar till ”kulturgrejen” och hur han också intar en pedagogisk expertroll i sin berättelse om relationen både till flickan och hennes mamma. Dels förklarar han för flickan att mamman inte haft det så lätt och att ”för dig är det ännu jobbigare, för du ska alltså leva lite grann i mammas kultur och du ska leva i vår svenska kultur, det blir ju sjukt svårt för dig ...”, dels hur han sitter vid köksbordet och pratar med mamman på ett som han uppfattar det lyckat sätt: ”jag såg också hur den mamman växte”. Thomas redogörelse nedan är snarlik Klas i det att hans utsaga kretsar kring en flicka med invandrarbakgrund som sägs ha vissa konflikter med föräldrarna som bottnar i olika värdesystem. Flickan drogs enligt Thomas ”i olika riktningar”.

Jesper: ”Hur hanterade tjejen det? Att det fanns liksom olika viljor som drog henne i olika riktningar?”

Thomas: ”Hon blev nog väldigt ambivalent inför det. För hon hade ju också en värdegrund där föräldrarna dels en värdegrund som säger att föräldrarna är det viktigaste man har, familjen går liksom framför allt. Samtidigt som hon inte riktigt tyckte att det var bra hemma. Hon tyckte inte riktigt att dom behandlade henne på rätt sätt. Det var ju inte det att dom var elaka eller nåt mot henne, men hon fick ju en typ av uppfostran här, och den märkte hon väl själv att hon svarade bättre på, att hon ändå mådde ganska bra av att ha den typen av uppfostran. Och sen när föräldrarna inte liksom var engagerade (i behandlingen), alltså ’mamma och pappa har aldrig fel’ men sen så märker hon att dom kanske har det. Alltså hon blir väldigt splittrad, tror jag.” (Intervju)

I exemplet blir ”dubbelheten” en börda för flickan. Det är återkommande i personalens beskrivningar hur denna splittring vållar ambivalens och vånda, och svårigheter för personalen själva. När jag talar med Torbjörn uttrycker han att ”dom lever ju i den här dubbelheten hela tiden. Dom går in och ut i detta så att säga, på nåt vis”. Arma talar om hur ungdomarna befinner sig i en identitetssökande fas av livet. Att då uppleva en dubbelhet i den kulturella tillhörigheten med svåra upplevelser i bagaget anser hon komplicerar livet ytterligare under ungdomsperiodens ovisshet och osäkerhet.

Arma: --- ”många som kom hit var på nåt sätt oönskade på grund av nånting. Kriget i deras land berodde på religiösa grupper eller, ja etniska grupper, nånting i hennes eller hans liv var hon var oönskad och kom hit, hela livet ändrades, hur djupt måste man gräva då, lägg till allt sökande som en normal tonåring har att göra med. Lägg till det. Plussa till att däriifrån kom jag, för det var något fel, med min bakgrund, med min familj, med nåt nåt nåt. Och det där, och det är ju ändå mitt land, det är nåt fel med med den kulturen, och allt detta, och då kommer jag hit, men här är jag också oönskad. Lägg till det och det till det klassiska.”

Jesper: "I vilka situationer kan du liksom märka av det här, hos dom här tjejerna?"

Arma: "Herregud, i vilka, i vanliga, när dom pratar 'jag gillar inte svenska killar, dom är ju så jävla svensnar' i varje, varje kommentar om svenska killar. Varje kommentar om dumma blondiner. Vilket är många icke-svenska flickor, bara ja, serverar då regelbundet inför svenskar. Medvetet." (Intervju)

Den upplevda känslan av ambivalens hos ungdomarna som många gett uttryck för kretsar enligt henne i stor utsträckning kring denna identitetsfas. Känslan av att vara önskad genererar enligt Arma ett beteende som uttrycker avstånd till det svenska, som exempelvis "kommentarer om dumma blondiner".

Etnicitet som ungdomarnas strategiska verktyg

Personalen försökte förklara olika händelser och beteende via föräldrars och ungdomars bakgrund och nuvarande situation, "kulturkrocken". Men personalen kunde också förklara att ungdomarna använde sig av och spelade med sin etniska eller religiösa bakgrund. Det här verkar vara en utbredd uppfattning bland personalen, vilket även Gunnel Colnerud (1991) i en SiS-rapport pekar på. Hon diskuterar hur anställda ansåg att ungdomarna hänvisade till sin bakgrund när de ville slippa mat de inte tyckte om eller när det rörde sig om andra vardagliga aktiviteter, smaker eller vanor. "Man äter fläsk ibland, beroende på humöret" (1991:25).

Sådana uppfattningar bland personalen återfinns också i såväl Marias fältanteckningar som Jespers även om de inte är så vanligt förekommande. Torbjörn tycks instämma i beskrivningen av ungdomarna som lätt manipulerande när han talar om för Jesper att:

"Ja, alltså, dom här flickorna, dom utnyttjar ju det här naturligtvis, dom kan ju hitta på vad som helst och säga att 'det här är vår kultur, vi får inte göra det här.'" (Intervju)

Torbjörns kommentarer apropå ungdomarnas strategiska användning kan tolkas i ljuset av att etniska och kulturella identiteter konstrueras fortlöpande. Etniciteter är, som vi diskuterat i inledningen till denna rapport, knappast i någon enkel mening ett enkelt resultat av ett historiskt förlopp: identiteterna är till sin natur snarare flexibla och under ständig omvandling. Att ungdomarna, som Torbjörn beskriver det, i vissa situationer "utnyttjar" saker till sin fördel kan förstås i ljuset av detta. När han säger att ungdomarna använder sin kultur strategiskt är han en del i konstruerandet av hur etniska identiteter är beskaffade: i detta fall att ungdomarnas etniska eller kulturella identitet inte är särskilt befäst.

Samtidigt kan man konstatera att det inte bara är ungdomarna som använder sig av etnicitet strategiskt. Personalen söker använda etnicitetstillhörighet när de anstränger sig för att engagera ungdomarna. Ungdoms-hemmen anordnade kultur dagar eller låt ungdomarna göra saker i form av mat, bak eller textiler eller att arbeta med sina bak-

grundsländer under skoldagar. Sådana aktiviteter kan ses som ett uttryck för kultur-
alisering men också som ett sätt att personalisera: att låta ungdomar arbeta med det
som uttryckte just dem, en form av individuellt erkännande, vilket ofta uppskattades av
ungdomarna.

Vidare antar personalen och ungdomshemmens ledning att personal med invand-
rarbakgrund kan tala med ungdomarna som har en invandrarbakgrund på ett annat
(och bättre) sätt än personal med svensk bakgrund. Institutionschefer kan sägas agera
strategiskt när de resonerar om vikten att anställa "likar"; man bedömer det som vä-
sentligt att behandlingspersonalen speglar ungdomars bakgrund (se också Gruber,
2013). I en relativt nyutkommen antologi av etnifierad övervakning (Peterson och Åker-
ström, 2013) visade det sig att på många olika fält, som frivilligvandring på kvällar som
Wästerfors och Burcar studerade och väktare som Hansen Löfgren undersökte, utgår
man från ett antagande om vikten av likhet. Dessa organisationer utgick från att om
man patrullerar en multietniskt eller invandrarbart plats som nattvandrare, anställd
väktare eller polis bör dessa kontrollörer synligt spegla denna bakgrund: de ska ha
"invandrarbakgrund" och "språkkunskaper". Sådana slutsatser utgår dels från en fö-
reställning om invandrades gemenskap och delade erfarenheter (oavsett ålder, klass,
utbildning), dels om en epistemologisk förhoppning att kategorin "invandrare" (eller
en viss etnisk kategori) därför har att lättare att förstå, kommunicera och interagera i
känsliga situationer. Etniska sammansättningar kan också "matchas" av formella skäl;
det hör till organisationers samtida ansvar.

Flertalet av de intervjuade som arbetar på ungdomshemmen reflekterar kring etni-
citet. De har olika uppfattning om hur och på vilket sätt den spelar roll, men den spelar
roll enligt de intervjuade, även för dem som hävdar att den är betydelslös. Materialet
är entydigt i detta avseende, vilket inte minst synliggörs genom den beskrivna upple-
velsen av en kulturkrock. Att man därmed på egen hand tillskriver etnicitet betydelse
är som tidigare nämnts inte självklart. Behandlingsassistenten Javiers försäkran om att
han inte "tänker i dom banorna" framstår som uppriktig – tills han gör just det. Det
kan uppfattas som paradoxalt, men framför allt ringar det in hur etnicitet fungerar som
en del i personalens beskrivning av arbetet på institutionen. Att uppmärksamma detta
motiverar inte bara studiens syfte, det kan också väcka eftertanke och självreflektion
hos anställda som läser den.

Dessutom uttrycker nästan samtliga anställda, att man önskar få mer utbildning, re-
surser och kunskap kring frågor som rör kulturella aspekter. I ett samtal med Tafari
ringas in hur denna vilja kan formuleras när intervjuaren frågar om "man får de resur-
ser man behöver".

"Jag tror: vill man, så får man det. Men motivationen måste ändå ligga på oss, att det här
är något vi vill veta mer om, vi skulle vilja gå en kurs eller, det handlar om sin egen moti-
vation tror jag. Jag tror faktiskt det, och ett nödvändigt komplement till hur vårt samhälle
kommer att se ut. Ju mer adopterade ungdomar som kommer in till, va heter det SiS – ehh.
Vi ser ju mycket mer invandrare, och jag menar det ligger ju i ett egenintresse tycker jag,
och jag tycker ju att man måste lära sig om de olika kulturella aspekterna liksom och ... joo

... man ska ... inte nöja sig, förstår du hur jag menar? Man ska alltid utvecklas, jag tycker det." (Intervju från Marias material)

Tafaris svar visar på hennes beredvillighet; hon presenterar sig som någon som är villig att lära sig mer och som vill utvecklas i sitt arbete: att bli än mer professionell. Tafari placerar samtidigt situationen på de särskilda ungdomshemmen i en större kontext, samhällsförändringen: att Sverige inte längre är så etniskt homogent.

Samtidigt kan man tolka yttrandet som en möjlig "kulturalisering", en föreställning om att kulturer innefattar en essens, som är åtkomlig via utbildning. Hon nämner en kurs. Dessutom blandas både adopterade och invandrare in i diskussionen om samtidens förändring. Uppfattar den intervjuade kultur som blodsmässig är det en intressant kommentar. Kanske är det hudfärg som Tafari syftar på när hon refererar till adopterade? Tafari kan sägas presentera sig som professionellt beredvillig, samtidigt tycks denna beredvillighet vara lite obestämt orienterad mot en amorf kategori, adopterade och invandrare, och förslaget, en kurs, ter sig lätt ytligt eller vilset. Kanske är kommentaren ett sätt att påvisa just en beredskap snarare än uttryck för ett starkt engagemang?

Personalens invändningar mot etnicitet som förklarande redovisning

Det mest framträdande i materialet är hur personalen förklarar ungdomarnas problem och svårigheter i arbetet genom hänvisningar till "kulturkrocken" eller annat som kopplas till frågor om etnicitet, språk eller frågor om invandring.

Samtidigt finns det invändningar från vissa anställda mot sådana generaliserande föreställningar. Den bild som givits ovan måste alltså nyanseras. Ett exempel utgörs av ett samtal Jesper har när han talar med en anställd om arbetet med föräldrar. Vid detta tillfälle ger Lily en bild som skiljer sig från den som beskrivits i det förra kapitlet där svårigheter att kommunicera förläggs till språk och kultur. Hennes arbete innebär mycket kontakt med familjer och föräldrar. När Jesper frågar om det finns situationer som är svåra att bemästra på grund av språksvårigheter, värjer hon sig bestämt mot den föreställningen. Hon berättar om en familj där man inledningsvis använde tolk hela tiden men att det sedan gick bra att kommunicera trots allt.

Lily: "Och jag kunde till och med träffa mamman och prata med henne, inte i telefon, men träffa henne hemma och utan tolk och vi lyckades på nåt sätt kommunicera och, vi förstod kanske inte varann men vi, det var bra. Hon accepterade mig och jag förstod att hon gjorde det. Så det kunde vi ändå uppnå."

Jesper: "Så det är liksom inga övervinnerliga hinder?"

Lily: "Nej, det är det inte. Och det kan vara större problem med helsvenska föräldrar, så att det inte har med det att göra." (Intervju)

"Det inte har med det att göra", förklarar hon. Hon tar avstånd från idén men inte från kollegorna. Men i materialet finner vi också anställda som uttrycker sig försiktigt eller mer explicit kritiskt mot kollegors, som de anser, alltför generaliserande föreställning om andra kulturer. Personalens föreställningar är något som Lukas ur personalen för fram i en intervju. Han menar vidare att det kan få konsekvensen att man drar förhas-tade slutsatser om invandrarfamiljers eventuella problem eller deras kulturella arv. I intervjun har han nämnt att vissa faktiskt sänker förväntningarna på familjer med invandrarbakgrund och man ibland inom personalgruppen talar om att man också borde sänka kraven på dessa föräldrar. Vissa utgår, enligt Lukas, från att dessa familjer har det särskilt svårt eller att "dom är så fångna i sin kultur". Han kritiserar underförstått föreställningar bland personalen på behandlingshemmen som handlar om att man tar för givet om att "dom inte tänker som oss".

Jesper: "För att det finns nån idé om att dom är splittrade då eller att dom står emellan nånting, eller?"

Lukas: "Njæe, eller att dom inte tänker som oss. Som oss. Alltså det finns nån idé om att vi tänker olika. Och dom tänker inte likadant, dom tänker annorlunda, och det gör dom ju ibland, men jag menar man måste, man tar inte alltid reda på det, man förutsätter det ibland. 'Ja men det vet man ju, såna familjer så, eller där är ju flickorna hårt hållna' och det är inte alltid så i alla familjer att det är så, man tar för givet att det är så och sådär." (Intervju)

Lukas hänvisar till en föreställning bland anställda kring invandrarfamiljer, där de anses sakna de redskap som andra familjer har. Resultatet blir att dessa föräldrar uppfattas som oförmögna till att tillgodogöra sig de resurser som krävs för att, som Lukas formulerar det, "åstadkomma förändring". Även Arma, också hon en anställd, värjer sig mot användandet av kulturkrock som en allomfattande motivering till skillnader i normer och regler hos ungdomar med invandrarbakgrund. Hennes kritik är inte lika inlindad som Lukas, som lite mer analytiskt försiktigt beskriver det han uppfattar som generaliseringar. Arma däremot uttrycker sig emotionellt: hon "blir förbannad" när hon hör talas om kulturskillnader:

"Jag blir förbannad på personal som uttrycker det. På det viset. Det finns ju olika värderingar, men jag tror att fler krockar beror på det individuella än på de kulturella skillnaderna. Förutom det religiösa, och det har ingenting med kultur, utan med religion att göra, och det lägger jag mig inte i. För det gör mig förbannad men att prata bara om kultur, nej, jag kommer ihåg att en kollega kommenterade: 'Ja, men det är ju som det är, dom kommer ju från där och det är ju därför'. Och det är ju så, ja förenklat. Det är, jag vet inte, jag blev irriterad, det kändes lite billigt är fel men på nåt sätt kände jag att den kollegan som uttryckte så lite lite föraktfullt, fattar du inte du i din, jag kan inte säga nånting utan att vara själv lite, utan att yttra mig på ett sätt som jag inte ska när vi pratar såhär men ja jag var förbannad, jag tyckte att han var dum i huvudet, enkelt sagt." (Intervju)

Sammanfattande diskussion

Denna studie har inriktat sig på hur etnicitet visas upp, debatteras, skojas om eller används som ett retoriskt verktyg på särskilda ungdomshem. Inte sällan aktualiseras etnicitet med hjälp av vardaglig rekvisita som mat och musik. Vardagligt stoff tas i bruk och blir en del i identitetsskapande processer. Inte sällan bör dessa förstås som kontrastiva – preferenser för dillköttet eller köttfärslimpan gentemot vitlök och chilistarka maträtter.

I matsalen och i tv-soffan kan etnicitet också sägas ha en "mjukare" laddning än vid intervjuer med personalen då man tenderar att förklara problem i etnifierade termer eller med ungdomar som kan peka på orättvisor i form av diskriminering. I intervjusituationen drar man ofta mer entydiga eller generaliserande slutsatser. Fältanteckningarna är fyllda av speciellt ungdomarnas självklara och explicita etnicitetstillskrivningar där exempelvis mat och musik används som rekvisita för att förklara hur kurder är, hur svenskar är, och så vidare. Det handlar inte om "underförstådd etnicitet" (Wästerfors och Burcar, 2014).

Men etnicitet är inte allestädes närvarande. Ibland markerar ungdomarna och personalen etnicitet, ibland avstår de från det. Det är efter långa fältobservationspass, timmar då närmast ingenting hänt som kan knytas till etnicitet, som denna slutsats kan dras. Plötsligt, efter långsamma stunder och stiltje, kan personal och ungdomar i samtal runt matbordet aktualisera något som har med etnicitet att göra. Ungdomar kan uttrycka både kunskaper och funderingar kring den etniska koppling som maten bär på, personal uttrycka sina preferenser, blinka till någon av ungdomarna vid bordet och säga "de klarar inte vitlök" varvid de refererar till "svenskarna". När köttfärslimpa serveras till lunch suckar Dena tungt över den svenska maten: "Maten är smaklös, smakar ingenting". Denas utlåtande kan framför allt förstås som ett avståndstagande, som ett sätt att visa att hon identifierar sig med någonting annat.

Flera forskare har pekat på utseendets betydelse, som hår- och hudfärg, i analyser av etnicitet. När svenska forskare som Mattsson (2005) och Ambjörnsson (2004) skriver om att det "svenska" associeras med det blonda och blåögda, har samtidigt andra forskare visat hur ungdomar inte enkelt använder sig av utseende. De kan använda beteende, som skötsamhet eller att vara duktig i skolan, för att kategorisera sig och andra som "svennar" trots att deras utseende signalerar deras invandrarbakgrund (Wiltgren Kassalias, 2014). I vår undersökning hittar vi exempel på hur människor använder alla dessa olika symboliska signaler men också utvecklar och breddar dem. Beteende kan handla om personalens åsikter om svenska flickors bristande hygien. Ungdomarna själva använder smak och preferenser: Magnus Carlsson kan stå för en svensk musiksmak liksom "menlös mat".

Många situationer inbjuder till "etnicitets-prat". Måltidssituationer är regelbundet återkommande ritualer som erbjuder stoff för sådana samtal, korta kommentarer eller

retsamma ordväxlingar. Andra återkommande situationer är tv-tittande eller stunder när ungdomarna lyssnar på musik. Val av program, scener ur en film eller typ av musik används för att förklara etnicitet: vilka andra är, vilka de själva är eller har varit. Smak, vare sig den sitter på tungan eller i musikaliska preferenser, som också initierar etnicitets-prat, verkar över huvud taget vara signifikant för att etniska kategorier ska ta plats och synas. Även bostadsort och olika förorter tycktes förknippas med prat om etnicitet; en flicka förklarade hur hon hållit sig inom sin afghanska krets i den förort hon kom från men på ungdomshemmet hade hon lärt känna svenskar. Språket i form av uttryck lånade från den så kallade Rinkebysvenskan kan också användas för att manifesta en identitet som kontrasterar mot det konventionellt svenska.

Betydelsen av dessa associationer skiftade. Således kunde hemmahörigheten i en av förorterna från miljonprogrammen ibland ges en viss statusmarkering; flickan som kom från en liten ort på landet beklagade halvt detta. Hon hade inget att komma med. Å andra sidan kunde den som kom från en välkänd förort i en stund beskriva denna som en plats hon ville bort från, "värsta ghetton", men i en annan stund beskriva dess fördelar. Även ordens laddning skiftar, ett ord som i ett ögonblick är tomt på laddning betyder något annat i en annan kontext. Att verbalt angripa någon genom att göra anmärkningar kring etnicitet kan ibland vara ett skämtsamt tillhygge, ibland en smädelse. Återkommande i materialet är hur vissa ord och tillrättavisningar används på ett sätt som utanför institutionens ramar skulle uppfattas som stötande. I synnerhet gäller detta de tillfällen då etnicitet används för att skämta och skoja med varandra. Av de flesta på fältet uppfattas de som just skämtsamma gliringar och som andra forskare konstaterat i andra undersökningar (Back, 1996; Frees Esholdt, 2015; Johnsson, 2007; Wiltgren Kasselias, 2014) kan sådana etniska skämt uttrycka en manifestation av vänskap.

Runt matbordet, i skolan, i interaktionen och samspelet på avdelningarna – i de flesta fall pågår interaktionen utan att etnicitet aktualiseras. Och när det väl gör det finns det likaså situationer då fältobservatörerna och inte språket eller musiken är de ting som aktiverar reflektioner eller samtal om etnicitet. I synnerhet personalen har velat sträcka ut en hjälpande hand och påpeka saker som under en vanlig dag sannolikt passerat obemärkt. Att dessutom uppmärksamma etnicitet och i text beskriva dess förekomst blir delvis att klä det i en fast och till synes statisk form, tvärtemot projektets syfte. Det här dilemmat är ofrånkomligt men likväl viktigt att uppmärksamma. Resultatet blir även att fokus oundvikligt hamnat på just etnicitet. Att undersöka ett fenomen betyder att något annat passerar obemärkt. De etniska kategoriseringar som uppmärksammas bortser följaktligen från andra positioner och historier som i stället kunnat framhållas.

Samtidigt är ungdomar och personal engagerade i att kategorisera och att skapa och förhandla kring dessa gränser. "Etnicitet spelade verkligen roll, men den spelade en ny roll, eller snarare flera nya roller", skriver Ålund (2007:190) för att klargöra hur betydelsen av etnicitet kan förstås. På liknande vis kan etnicitet ibland användas som en tillgång, ibland som ett stigma, ibland för att nedvärdera och ibland för att uttrycka något unikt och spännande. Allra oftast sammanvävt i en brokig mix av olika uttryck.

Delar av materialet är direkt motsägelsefullt. Vissa utlåtanden följs av yttranden som går stick i stäv med vad som just sagts. I avsnittet där "kulturkrocken" lyftes fram av

personalen som en framträdande förklaring till ungdomarnas problem, skildrades exempelvis föräldrarna till ungdomarna med invandrarbakgrund ömsom som mycket stränga, ömsom som släpphänta och drabbade av vanmakt. Att vi människor ägnar oss åt sådana motsägelsefulla kommentarer är knappast något unikt. Vi lever inte som vi tänker oss att vi gör: våra liv är fyllda av motsägelser, medan våra narrativ strävar efter koherens. Frågor kring etnicitet bär därutöver på en laddning, vilket rimligen gör oss än mer benägna till oklara, motsägelsefulla och diffusa utlåtanden (Hylland Eriksen, 1995/2011:34).

Personalens användning av "kulturkrocken" används både för att förklara ungdomarnas och föräldrarnas problem och för att understryka de svårigheter som finns inbegripna i arbetet. När Klas beskriver den av honom upplevda kulturkrocken låter det på följande vis:

"Alltså jag kan ju inte säga: 'ni kan inte säga att eran dotter ska brinna i helvetet', för förmodligen ingår det i deras kultur, att när tjejnerna inte gör som dom ska, så ska dom brinna där, det är ju jättesvårt, det går inte att lägga sig i, det är svårt." (Intervju)

Det är ett illustrativt exempel – mer dramatiskt än de flesta – som genomsyrar flera av personalens beskrivningar. Inte sällan används kulturkrockar för att förklara föräldrars, eller ungdomars, tillkortakommanden i behandlingen. Sådana utsagor utgör kategoriseringar av händelser som förvandlats till fakta, "kultur" blir något "tinglikt och svårföränderligt", av personalen på institutionerna. Med andra ord uttrycks ett behov att finna en sammanhängande berättelse och ordning i ett fenomen. I fältobservationerna kan detta observeras när Isabella konstaterar att någon står "med en fot i vardera kultur" och annan personal vid ett annat tillfälle använder en närmast identisk formulering om samma elev.

Nils Hammarén påpekar i boken *Förorten i huvudet* att faran med sådana förklaringar om olikheter bygger på en "kulturalisering" av de problem som kan tänkas finnas (2008:273–275). Även när en personalrepresentant i vår undersökning pekar på att problemen finns i förorten för att inga svenskar bor där, härleder han indirekt problemet "gängen" till kulturella förklaringsmodeller. Således hamnar fokus på den påstådda kulturella tillhörigheten, inte på klassfrågor eller situationen i stort: marginalisering och arbetslöshet. Kulturkrocken maskerar sådana realiteter.

Att använda kulturkrock som en förklaring signalerar personalens egna svårigheter men också begränsningar. Klas förklarande redovisning till arbetets svårigheter fungerar som en allomfattande förklaring till personalens upplevda maktlöshet. "Det finns ingenting vi kan göra", tycks han säga, när han kommenterar föräldrars utsagor om att en flicka "ska brinna i helvetet".

Oavhängigt om situationen som föreligger är möjlig eller inte att bemästra, uttrycker Klas att han upplever situationen som vanskelig. Här fyller kulturkrocken en funktion: genom att peka på dess existens ringar den in hans bekymmer. De omkringliggande och vanskliga omständigheterna blir därmed formulerade, konkreta och existerande. Materialet ger återkommande uttryck för det här fenomenet hos personalen. I vissa fall

yppas emellertid funderingar och tveksamheter, som rör huruvida personalen möjligen generaliserar alltför starkt kring kulturers betydelse. Några anställda distanserar sig från kollegor som de tycker dramatiserade skillnader eller betonar frågor om kulturkrockar. När Olof, personalmedlem, talar om flickor från invandrarfamiljer beskriver han först den skam som dessa upplever om de använt droger eller utsatts för sexuella övergrepp utanför hemmet, "det är jättejobbigt för dem". Men sedan ger han uttryck för en mer försiktig reservation:

"Det är möjligt att detta är en tolkning av oss, alltså att vi har en uppfattning som bygger på generaliserande av kulturer", säger Olof, "men det är vår upplevelse av hur det ligger till." (Fältanteckningar från Marias material)

När dikotomier mellan kulturer "vår/deras, svensk/icke-svensk" får bäring, inbegrips de också i vår vardagsförståelse, i språket, och uppfattas som något självklart. När kulturaliseringen får fäste kan det ge upphov till en etnocentrisk konstruktion av den andra och bygger på en typ av statiska egenskaper som tillskrivs vissa grupper. Enligt Ålund och Schierup (1991) framhävs inte sällan det typiskt svenska i samma ögonblick som den andra kulturen degraderas: det svenska blir ett svar, en lösning och ett överlägset alternativ till det icke-svenska. Intervjuer och fältobservationer ger flera prov på hur det svenska kontrasteras mot "det andra", ibland med en underförstådd värdering där "det andra" anses vara sämre. Å andra sidan finns exempel på det motsatta: den svenska maten kan både av ungdomar och personal beskrivas som tam, trist och smaklös. Flickorna som har invandrarbakgrund framställs som bättre på att sköta sin personliga hygien och sina tillhörigheter än de svenska flickorna.

Sådana reflektioner uttrycks i intervjuer. I intervjusituationer blir ståndpunkter ofta mer entydiga, reflekterande, längre – en ståndpunkt åtföljs ofta av ett exempel, inte sällan allvarligare och generaliserande. Flertalet av de som arbetar på ungdomshemmen reflekterar, medvetet eller omedvetet, kring etnicitet. Man kan ha olika uppfattning om hur och på vilket sätt det spelar roll, men det spelar roll. Materialet är entydigt i detta avseende, vilket inte minst synliggörs genom den beskrivna upplevelsen av en kulturkrock. Att man därmed på egen hand tillskriver etnicitet betydelse är som tidigare nämnts inte självklart. Behandlings-assistenten Javiers försäkran om att han inte "tänker i dom banorna" framstår som uppriktig – tills han gör just detta då han reflekterar kring etnicitetens och kulturella bakgrunders betydelse.

Ett viktigt fynd i denna undersökning handlar om hur ungdomshemmens speciella karaktär – av sociologen Erving Goffman benämnda en "total institution" – kan tvinga fram en gemenskap som överskrider de gemenskaper man tidigare ingått i. På ungdomshemmens avdelningar lär man känna varandra och man blir därför Lukas, Nafir eller Fatima, personer med vissa egenheter och med speciella preferenser beträffande mat, musik eller tv-problem. Kanske någon som har vissa talanger, som fotbollsspelare eller tecknare. Med andra ord: på ungdomshemmet identifieras man inte nödvändigtvis som "svensk", "syrier", "kroat" eller liknande – och i den mån man görs det måste detta inte bli ens huvudsakliga identitet.

Liksom vissa andra totala institutioner, som i militärkasernerna, i klostren eller på sjukhusen, sker skapar ungdomshemmen en form av "tvångskontakter", det vill säga kontakter som innefattar samspel med dem man själv inte valt. Ungdomshem kan kritiseras för att de skapar relationer mellan ungdomar som har problem, platser där man lär sig än mer om kriminalitet eller droger än det man tidigare kunnat (Dodge, Dishion, Lansford, 2006). Å andra sidan kan denna typ av total institution också bryta ner föreställningar om kategorier då man möter verkliga personer från dessa kategorier. Ansikte-mot-ansikte-kontakter är effektiva i denna mening. Det sociologerna Berger och Luckmann benämner typifieringar (i svensk översättning "mönster") luckras upp då vi möter och samspelar med konkreta individer i vardagslivet. Det är: "jämförelsevis svårt att tvinga in face-to-face-interaktion i rigida mönster --- (det kan hända) att den andre konfronterar mig med attityder och handlingar som motsäger detta mönster, kanske i sådan grad att jag förmås överger mönstret --- i face-to-face-situationer upplever jag direkt min medmänniska, hans handlingar, hans egenskaper och så vidare" (Berger och Luckmann, 1979:42–43). På ungdomshemmen tvingas man möta människor från olika bakgrunder, som man kanske tidigare kategoriserat i enlighet med vissa mönster. Från att mest ha umgåtts med svenskar och varit medlem i främlingsfientliga grupperingar måste ungdomarna interagera med andra konkreta individer, ungdomar och personal vars bakgrund inte är svensk; från att mest ha umgåtts med sin albanska vän- och familjekrets möter man nu många etniska svenskar.

Samtidigt kan en delad etnicitet skapa tillfälliga gemenskaper: "vi som tycker om stark mat eller turkiskt kaffe" kan förena inte bara ungdomar utan också personal och ungdomar, i ungdomshemmets vardag. Etnicitet kan således utgöra material för gemenskaper bortom kategorierna "de som kontrollerar" och "de som ska kontrolleras"; så var även fallet i Görtz (2015) undersökning av poliser och ungdomar där de senare sökte finna gemensamma band med poliser genom kommentarer som "Är du jugge, eller?". Även relationer med dem som är på besök på ungdomshemmen kan formeras på grundval av etnicitet. Så var exempelvis fallet när ungdomarna med invandrarbakgrund var nyfikna på doktoranden Marias etnicitet och ställde frågor om musiksmak och matvanor.

Gemenskaper kan alltså bildas med stoff från vardagen där uppmärksamheten kan riktas på erfarenheter som befinner sig utanför institutionens väggar och som baseras på delade biografiska minnen.

Etnicitet är något som ständigt finns som en *möjlig* resurs i samtal eller annan interaktion. Etnicitet används på en rad olika sätt, inte enbart för att skapa sociala band. Ibland används då etnicitet som retorisk resurs när man luftar klagomål. Sådan kritik kan både formuleras av ungdomar i termer av partiskhet gentemot ungdomar "som är svenskar" och från personalens sida, då någon hävdar att ungdomar kan använda sin ursprungskultur när de argumenterar för eller mot något.

Det finns flera ansträngningar på ungdomshemmen att aktualisera etnicitet: försök att engagera ungdomarna via deras olika kulturella bakgrunder. Personalen på vissa ungdomshem arrangerar kulturdagar då ungdomarnas hemländer undersöks; man kan laga mat eller tala om ett land (Irak t.ex.) eller folk (kurder) på en lektion.

Dessutom uttrycker nästan samtliga anställda, att man önskar få mer utbildning, resurser och kunskap kring frågor som rör kulturella aspekter. Även om kurser om kulturer, kulturdagar och så vidare som man arbetar med kan vara uttryck för kulturalisering, och att detta innebär vissa risker, visar vårt material att ungdomarna kan uppskatta sådan uppmärksamhet.

Vidare antar personalen och ungdomshemmens ledning att personal med invandrarbakgrund kan tala med ungdomarna på ett annat (och bättre) sätt än personal med svensk bakgrund. Institutionschefer kan sägas agera strategiskt när de resonerar om vikten att anställa "likar"; man bedömer det som väsentligt att behandlingspersonalen speglar ungdomars bakgrund. I andra etnografiska undersökningar har denna tendens också visats; på många olika fält utgår man i arbetslivet från ett antagande om vikten av likhet (Gruber, 2013; Peterson och Åkerström, 2013). Dels utgår sådana slutsatser från en tanke om invandrades gemenskap och delade erfarenheter (oavsett nationalitet, ålder, klass, utbildning), dels om en epistemologisk förhoppning att kategorin "invandrare" därför har lättare att förstå, kommunicera och interagera i känsliga situationer.

Personalen hävdar, som påpekats tidigare, inte sällan att etnicitet inte spelar någon roll, ändå har vi och andra (Knorth och Eldering, 1998; Basic, 2013) observerat att denna har betydelse på ungdomshemmen. I vårt material finner vi, som nämnts ovan, inte sällan att en och samma person hävdar detta för att en stund senare – eller i en tidigare konversation – ha pekat på skillnader och att det kan vara väsentligt att delvis behandla ungdomarna lite olika. Att man i första hand betonar att man faktiskt, rent konkret, behandlar alla lika – att etnicitet inte spelar någon roll, kan ha sin bakgrund i ett "likabehandlingsideal" vilket kan ses som särskilt intressant då de anställda skulle kunna hävda att vården eller behandlingen bör vara individanpassad. Det senare skulle kunna vara det behandlingsideal man i stället lyft upp. På flera ställen i denna rapport, exempelvis i inledningens metoddiskussion om känsligheten i ämnet, har kraften i frågan lyfts fram: etnicitet är laddat och den gängse samhällsmoralen betonar likvärdighet. Etnicitet ska så att säga inte spela någon roll. Vi antar därför att denna moral i en mening har ett företräde i de utsagor man som anställd inledningsvis vill framhålla.

Att man i grunden har ett perspektiv som hävdar att etnicitet är oväsentligt är på ett sätt ett utmärkt förhållningssätt, som Görtz (2015) påpekar bör organisationer i en välfärdsstat och rättsstat vara "blinda" i denna bemärkelse. I det praktiska vardagsarbetet tycks och vill emellertid personalen balansera frågan, att uppmärksamma etnicitet samtidigt som de måste arbeta utan att se denna.

Avslutningsvis, att beakta och diskutera:

Några resultat från föreliggande undersökning kan vara väsentliga för Statens institutionsstyrels personal att beakta och diskutera:

- Etnicitet ingår i vardagligt samspel; den tycks inte kunna undflys. Var därför uppmärksam på hur etnicitet används i det vardagliga umgänget. Vardagens materiella

stoff kan ge uppslag till såväl snälla skämt som engagemang och viktiga samtalsämnen. Samtidigt finns risker: olika personer som ses som representanter för etniska kategorier kan uppfatta sig som utpekade eller diskriminerade.

- Etnicitet kan skapa konflikter men också sammanhållning och sociala band. Dessa band kan skapas tillfälligt i vardagen men ändå vara väsentliga. Vår studie visar att etnicitet kan skapa tillfälliga gemenskaper inte bara mellan ungdomar utan också mellan ungdomar och personal, och mellan personer från personalen.
- Personalen kan fråga sig: När och hur tillskriver man etnicitet betydelse? När anser man det vara av ringa betydelse? Hur uttrycks det i den dagliga verksamheten på institutionerna?
- Ungdomshem är en påtvingad gemenskap; detta har sina fördelar i det att dess medlemmar tvingas möta personer från nya kategorier varför stereotypa föreställningar mjukas upp då man träffar individer, konkreta representanter för "etniskt svenska", "kurder", eller "somalier". Det kan också ha sina nackdelar, man kan påverkas av kamrater eller tycka sig få sina fördomar bekräftade av enskilda fall: "Se där ... Såna är de!". Sådana processer kan vara väsentliga att beakta.
- Institutionerna blandar etniciteter och utgör "etniskt-kreativa" identitetsgivande arenor för ungdomar. Samtidigt hanteras frågor som har med etniciteter att göra relativt smidigt och okomplicerat av ungdomarna. Ungdomarna kan via vardagens rekvisita betona sin eller andras etniska identitet men gör det ganska rättfram och utan de inlindande formuleringar som personalen ibland använder sig av.
- Etnicitet kan användas som närmast deterministiska förklaringar, från personalens sida, på exempelvis ungdomens beteende. Detta kan i sin tur påverka behandlingsarbetet och kontakter med det omgivande samhället. Var därför varsam med sådana förklaringar. De kan cementera positioner i behandlingsarbetet. "Kulturer" eller "etniciteter" är inte fastlåsta och beständiga och är inte särskilt effektiva som förklaringsmodeller.
- Fokus hamnar lätt på den påstådda kulturella tillhörigheten, inte på klassfrågor eller situationen i stort: marginalisering och arbetslöshet. "Kulturkrocken" kan maskera sådana realiteter.
- Personalen efterfrågar ibland kurser om kulturer eller etniciteter. Det tycks handla om att vilja lära sig mer om enskilda kulturer, om exempelvis den kosovoalbanska eller den kurdiska kulturen. Oavsett att detta rymmer en förenkling – det finns inte *en* kurdisk kultur – vore det sannolikt mer fruktbart om personalen bereddes möjligheter att delta i kurser som ges av socialantropologer eller som handlar om etnografier som berör etniciteter. Under sådana kurser kan man diskutera den samtida svenska situationen med "nya etniciteter" och ett mer rörligt sätt att betrakta etnicitet.

Referenser

- Andersson, C. (2011). *Med Rosengård som hemland. Om invandrarskap som ny etnicitet*. Kandidatuppsats. Lunds universitet: Sociologiska institutionen.
- Andersson, Å. (2003). *Inte samma lika. Identifikationer hos tonårsflickor i en multietnisk stadsdel*. Stehag: Symposium.
- Back, L. (1996). *New ethnicities and urban culture. Racism and multiculturalism in young lives*. London: UCL Press limited.
- Back, L., Sinha, S., Bryan, C. (2012). "New hierarchies of belonging". *European Journal of Cultural Studies*, 15(2), 139–154.
- Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries. The social organisation of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Basic, G. (2010). *Etnicitet i ungdomsvården – yrkesverksammars och ungdomarnas framställningar*. SiS följer upp och utvecklar, nr 1. Statens institutionsstyrelse.
- Basic, G. (2013). *Etnifierad övervakning och social kontroll på ungdomsvårdsinstitutioner*. I: Peterson, A., Åkerström, M. (Red.): *Den sorterande ordningsmakten*. Malmö: Bokbox.
- Bengtsson, T. (2012). "Learning to become a 'gangster'?". *Journal of Youth Studies*, 15(6), 677–692.
- Bennett, A. (2000). *Popular music and youth culture*. London: Macmillan.
- Berbrier, M. (2008). The diverse construction of race and ethnicity. I: Holstein, J., Gubrium, J. (Eds.): *Handbook of Constructionist Research*. London: Guilford Press.
- Berger, P., Luckmann, T. (1972). *The social construction of reality*. London: Penguin University Books.
- Bergmann, J. (1992). Veiled morality: notes on discretion in psychiatry. I: Drew, P., Heritage, J. (Eds.): *Talk at work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bosworth, M. (2004). Theorizing race and imprisonment: towards a new penalty. *Critical Criminology*, 12(2), 221–242.
- Brottsförebyggande rådet. (2000). *Ungdomar som rånar ungdomar i Malmö och Stockholm*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Harvard: Harvard University Press.
- Burcar, V., Rypi, A., Åkerström, M. (2013). *Betydelsen av etnicitet – unga brottsoffers gestaltningar*. Rapport till Brottsoffermyndigheten. Lunds universitet: Sociologiska institutionen.
- Buttny, R. (1993). *Social accountability in communication*. London: Sage.

- Buttny, R. (1997). Reported speech in talking race on campus. *Human Communication Research*, 23(4), 477–506.
- Bäckman, M. (2009). *Miljonsvennar: omstridda platser och identiteter*. Stockholm: Makadam.
- Colnerud, G. (1999). *Etik och ungdomsvård. En empirisk studie av anställdas etiska problem inom tvångsvård av ungdomar*. Forskningsrapport, nr 1. Statens institutionsstyrelse.
- Dodge, K., Dishion, T.J, Lansford, J.E. (2006). *Deviant peer influences in programs for youth*. New York: The Guildford Press.
- Dolby, N. (2000). The shifting ground of race: the role of taste in youth's production of identities. *Race, Ethnicity, and Education*, 7–23.
- Emerson, R.M., Fretz, R.I., Shaw, L.L. (1995). *Writing ethnographic fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fangen, K. (2005). *Deltagande observation*. Malmö: Liber.
- Farley, J.E. (1988). *Majority–minority relations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Frees Esholdt, H. (2015). *Når humor, leg og lyst er på spil – social interaktion på en multietnisk arbejdsplads*. Akademisk avhandling. Lunds universitet: Sociologiska institutionen.
- Goffman, E. (2005/1961). *Totala institutioner*. Stockholm: Norstedts.
- Gradin Franzén, A., Aronsson, K. (2013). Teasing, laughing and disciplining humor: staff-youth interaction in detention home treatment. *Discourse Studies*, 15(2), 167–183.
- Gruber, G. (2013). *Konstruktion av etnicitet och kön på SiS särskilda ungdomshem*. Institutionsvård i fokus, nr 7. Statens institutionsstyrelse.
- Görtz, D. (2015). *Etnifierade polispraktiker. Hur etnicitet görs i polisens vardag*. Akademisk avhandling. Lunds universitet: Sociologiska institutionen.
- Hall, S. (2000). "Old and new identities". I: Back, L., Solomos, J. (Eds.): *Theories of race and racism*. London: Routledge.
- Hambert, J. (2014). Betydelsen av etnicitet på Statens institutionsstyrelses ungdomshem. Lunds universitet: Media-tryck.
- Hammarén, N. (2008). *Förorten i huvudet. Unga män om kön och sexualitet i det nya Sverige*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Hansen Löfstrand, C. (2009). Understanding victim support as crime prevention work: The construction of young victims and villains in the dominant crime victim discourse in Sweden. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 10(2), 120–143.
- Hewitt, J.P., Stokes, R. (1975). Disclaimers. *American Sociological Review*, 40(1), 1–11.
- Holstein, J., Gubrium, J. (1997). Active interviewing. I: Silverman, D. (Ed.): *Qualitative research: theory, method and practice* (p. 113–129). London: Sage.
- Hylland Eriksen, T. (1993/2000). *Etnicitet och nationalism*. Falun: Nya Doxa.
- Jacobs, J. (1977). *Stateville: The penitentiary in mass society*. Chicago: University of Chicago Press.

- Jacobsson, K., Åkerström, M. (2013). Interviewees with an agenda: learning from a 'failed' interview. *Qualitative Research*, 13(6), 717–734.
- Jenkins, R. (1997). *Rethinking ethnicity*. London: Sage.
- Jonsson, R. (2007). *Blatte betyder kompis: om maskulinitet och språk i en högstadieskola*. Malmö: Ordfront.
- Knorth, E., Eldering, L. (1998). Immigrant adolescents in residential group care and treatment settings. *Child & Youth Care Forum*, 27(4), 237–258.
- Le Page, R., Tabouret-Keller, A. (1982). Models and stereotypes of ethnicity and language. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 3(3), 161–192.
- McElhinny, B. (2001). See no evil, speak no evil: white police officers talk about race and affirmative action. *Journal of Linguistic Anthropology*, 11(1), 65–78.
- Moerman, M. (1975). Accomplishing ethnicity. I: Turner, R. (Red.): *Ethnomethodology*. Harmondsworth: Penguin.
- Molina, I. (2006). Identitet, norm och motstånd bland ungdomar i förorten. I: Mulinari, D., Räthzel, N. (Red.): *Bortom etnicitet* (s. 183–193). Umeå: Boréa.
- Nagel, J. (1994). Constructing ethnicity: creating and recreating ethnic identity and culture. *Social Problems*, 41(1), 152–176.
- Perry, P. (2001). White means never having to say you're ethnic. *Journal of Contemporary Ethnography*, 30(1), 56–91.
- Peterson, A., Ålund, A. (2007). Etniciteter: Ras, kön, klass, identitet och kultur. I: Peterson, A., Hjern, M. (Red.): *Etnicitet: Perspektiv på samhället*. Malmö: Gleerups.
- Peterson, A., Åkerström, M. (Red.). (2013). *Den sorterande ordningsmakten – studier av etnicitet och polisiär kontroll*. Malmö: Bokbox.
- Pettersson, T. (2005). Kriminologiska perspektiv. Diskrimineras personer med utländsk bakgrund av rättsväsendet? I: Diesen, C. m.fl. (Red.): *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Phillips, C. (2007). Ethnicity, identity and community cohesion in prison. I: Wetherell, M. et al. (Eds.): *Identity, ethnic diversity and community cohesion* (p. 75–86). London: Sage.
- Prieur, A. (2002a). Gender remix: om gender construction among children of immigrants in Norway. *Ethnicities*, 2(1), 53–77.
- Prieur, A. (2002b). Fargens betydelse: om rasisme og konstruksjon av etniske identiteter. *Sosiologi i dag*, 32(4), 59–82.
- Ryen, A. (2004) *Kvalitativa intervjuer – från vetenskapsteori till fältstudier*. Malmö: Liber.
- Sacks, H. (1972). On the analyzability of stories by children. Gumperz, J., Hymes, D. (Eds.). *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Scott, M.B., Lyman, S. M. (2013/1968). Accounts. I: Jacobsson, K., Wästerfors, D. (Red.): *Från klarhet till klarhet. Lysande texter för sociologisk forskning* (s. 47–83). Malmö: Egalité.

- Sellerberg, A.-M. (2008). Waiting and rejecting: an organizational perspective. 'Cooling out' rejected applicants. *Time & Society*, 17(2–3), 349–362.
- Shannon, D. (2006). Ungdomar intagna på särskilda ungdomshem. I: *Är rättvisan rättvis?* Statens offentliga utredningar, SOU 2006:30.
- Silverman, D. (1993). *Interpreting qualitative data: methods for analysing talk, text and interaction*. London: Sage.
- Silverman, D. (1997). *Discourses of counselling: HIV counselling as social interaction*. London: Sage.
- Smith, D. (2013 /1978). K är psykiskt sjuk. I: Jacobsson, K., Wästerfors, D. (Red.): *Från klarhet till klarhet. Lysande texter för sociologisk forskning* (s. 85–131). Malmö: Egalité.
- Statens institutionsstyrelse (2015). *Ungdomar intagna på SiS särskilda ungdomshem 2013*. Institutionsvård i fokus, nr 4. Statens institutionsstyrelse.
- Statens offentliga utredningar (2006). *Är rättvisan rättvis?* SOU 2006:30.
- Stokes, R., Hewitt, J. (1976). "Aligning Actions." *American Sociological Review*, 41(5), 838–849.
- Stokoe, E., Edwards, D. (2007). 'Black this, black that': racial insults and reported speech in neighbour complaints and police interrogation. *Discourse & Society*, 8(3), 337–372.
- Wetherell, M., Potter, J. (1992). *Mapping the language of racism: discourse and the legitimation of exploitation*. New York: Columbia University Press.
- Whitehead, K. (2009). Categorizing the categorizer: the management of racial common sense in interaction. *Social Psychology Quarterly*, 72(4), 325–342.
- Wikström, H. (2009). *Etnicitet*. Malmö: Liber.
- Wiltgren, L.K. (2014). *STOLT! Om ungdomar, etniciteter och gemenskaper*. Akademisk avhandling. Linköpings universitet: Institutionen för tema barn.
- Wästerfors, D. (2013). Fragments of home in youth care institutions. I: Kusenbach, M., Paulsen, K. (Red.): *Home. International perspectives on culture, identity, and belonging*. Frankfurt am Main: Peter Lang International Academic Publishers.
- Wästerfors, D. (2014). Playfights as trouble and respite. *Journal of Contemporary Ethnography*, 2, 1–30.
- Wästerfors, D., Burcar, V. (2014). Safety work with an ethnic slant. *Social Inclusion*, 2(3), 88–101.
- Ålund, A. (2007). Ungdomar och identitet. I: Petterson, A., Hjerm, M. (Red.): *Etnicitet: Perspektiv på samhället*. Malmö: Gleerups.
- Ålund, A., Petersson, A. (2007). Etniciteter: Ras, kön, klass, identitet och kultur. I: Petterson, A., Hjerm, M. (Red.): *Etnicitet: Perspektiv på samhället* (s. 11–22). Malmö: Gleerups.
- Ålund, A., Schierup, C.U. (1991). *Paradoxes of multiculturalism*. Aldershot: Avebury.

Författarpresentation

Malin Åkerström är professor i sociologi vid Lunds universitet. Hon har skrivit om korruption, ungdomsbrott och social kontroll. Bland publikationer som specifikt behandlar ungdomshem kan nämnas *Doing Ambivalence: Embracing Innovation at Arm's Length (Social Problems)* och *Möteskultur i ungdomsvården (Socialvetenskaplig tidskrift)*.

Tillvaron på ett särskilt ungdomshem är speciell på många vis samtidigt som institutionsvardagen i stor grad speglar samhället i övrigt. Eftersom ungdomar och personal kommer nära inpå varandra under längre tid kan frågor om identitet och tillhörighet få extra stor betydelse i det sociala samspelet. I rapporten undersöker författarna hur etnicitet visas upp, debatteras, skojar om eller används som ett retoriskt verktyg på särskilda ungdomshem. På grundval av observationer och intervjuer visar författarna hur vissa ämnen verkar vara särskilt lämpade för anspelningar på etnicitet, till exempel mat och musik. Etnicitet kan emellertid användas på olika sätt – både som en resurs för att skapa gemenskap men också som ett tillhygge för att skämta, tillrättvisa eller verbalt angripa någon. Personalen kan även hänvisa till etnicitet för att förklara ungdomarnas problem och beteende liksom sina egna svårigheter i arbetet. Rapporten visar på den svåra balansen mellan att ta hänsyn till ungdomarnas grupptillhörigheter utan att befästa föreställningar om hur vissa individer ”är”.

ISBN 978-91-87053-41-2